

RAPPORT 352

Archeologienota Tongen, Achttiende Oogstwal -
Elfde Novemberwal. Bouw van een
appartementencomplex met ondergrondse
parking

DEEL 1: Verslag van resultaten

Inge Van de Staey, Petra Driesen & Dirk Pauwels

Januari 2017

ARON-RAPPORT 352

ARCHEOLOGIENOTA

**TONGEREN, ACHTTIENDE OOGSTWAL – ELFDE NOVEMBERWAL. BOUW VAN EEN
APPARTEMENTENCOMPLEX MET ONDERGRONDSE PARKING.**

Inge Van de Staey, Petra Driesen & Dirk Pauwels

Tongeren
2017

Colofon

ARON rapport 352 – Archeologienota - Tongeren, Achttiende Oogstwal – Elfde Novemberwal. Bouw van een appartementencomplex met ondergrondse parking.

Auteurs: Inge Van de Staey, Petra Driesen & Dirk Pauwels

Bijdragen: /

Foto's en tekeningen: ARON bvba (tenzij anders vermeld)

Wettelijk depot: D/2017/12.651/08

Op de teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Gelieve ons de wens om gebruik te maken van de teksten of illustraties schriftelijk over te maken op info@aron-online.be. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van ARON bvba mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, bewerkt, en/of openbaar gemaakt door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

ARON bvba

Archeologisch Projectbureau
Neremweg 110
3700 Tongeren
www.aron-online.be
info@aron-online.be
tel: 012/225.250
fax: 012/770.034

© ARON bvba, Archeologisch projectbureau, 2017

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL	1
INLEIDING.....	3
DEEL 1. VERSLAG VAN RESULTATEN.....	5
Hoofdstuk 1. Bureauonderzoek	5
1. Beschrijvend gedeelte	5
1.1 Administratieve gegevens.....	5
1.2 Archeologische voorkennis	8
1.3 Onderzoeksvragen en randvoorwaarden	8
1.4 Beschrijving van de geplande bodemingrepen.....	8
1.5 Werkwijze, verloop en actoren	10
2. Assessment.....	12
2.1 Situering van het onderzoeksgebied	12
2.1.1 Algemene situering.....	12
2.1.2 Landschappelijke situering	14
2.1.3 Geologie	18
2.1.4 Bodemkunde.....	19
2.2 Historische situering.....	20
2.2.1 Beknopte historiek van Tongeren met speciale aandacht voor het projectgebied en omgeving.	20
2.2.2. Beknopte historiek van het onderzoeksterrein	25
2.3 Archeologische situering van het onderzoeksgebied.....	31
2.4 Gaafheid van het terrein: gekende verstoringen	32
2.5 Onderzoeksvragen	36
3. Samenvatting	38
DEEL 2. PROGRAMMA VAN MAATREGELEN	40
1. Gemotiveerd advies	40
1.1 Volledigheid van het uitgevoerde vooronderzoek	40
1.2 Duiding en waardering van de archeologie in het projectgebied	40
1.3 Impact van de geplande bodemingrepen	40
1.4 Conclusie.....	41
2. Programma van maatregelen.....	42
2.1 Administratieve gegevens.....	42
2.2 Aanleiding voor het vooronderzoek.....	43
2.3 Resultaten van het vooronderzoek zonder ingreep in de bodem	43
2.4 Wetenschappelijke doelstellingen en onderzoeksvragen.....	43
2.5 Opgravingsstrategie en -methode.....	45
2.6 Onderzoekstechnieken	46
2.7 Voorziene afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk	48
2.8 Vervolgtraject	48

BIJLAGEN

Bijlage 1: Periodentabel

Bijlage 2: Afbeeldingen- en plannenlijst

Bijlage 3: Kadasterkaart

Bijlage 4: KLIP-plan

Bijlage 5: Inplantingsplan BT

Bijlage 6: Grondplan OT: niveau 0

Bijlage 7: Grondplan OT: niveau -1

Bijlage 8: Sneden OT

Bijlage 9: Inplantingsplan proefputten BT

Bijlage 9: Inplantingsplan proefputten OT

INLEIDING

De initiatiefnemer plant op een ca. 850 m² groot terrein op de hoek van de Achttiende Oogstwal – Elfde Novemberwal te Tongeren (prov. Limburg) een appartementsgebouw met ondergrondse parking. Deze ondergrondse parking wordt gedeeltelijk (voor een oppervlakte van ca. 85 m²) op openbaar terrein aangelegd, waardoor de totale oppervlakte van de bodemingreep ca. 935 m² bedraagt.

Het projectgebied is gelegen in de historische stadskern van Tongeren, in de noordoostelijke hoek van de middeleeuwse stadsomwalling. Het omvat een aantal bebouwde percelen, waarvan de bestaande woningen worden gesloopt, en een braakliggend terrein. Voor dit project is een stedenbouwkundige vergunning vereist.

Gezien voor de realisatie van dit woonproject bodemingrepen uitgevoerd zullen worden, het terrein niet in een gebied ligt waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt, het terrein niet binnen een gabarit bestaande lijninfrastructuur valt, het terrein niet in een beschermde archeologische site ligt, het terrein in een vastgestelde archeologische zone valt, het perceeloppervlak groter is dan 300 m², de bodemingreep groter is dan 100 m², is het toevoegen van een bekrachtigde archeologienota aan de vergunningsaanvraag verplicht.¹

Een archeologienota is een document dat opgemaakt wordt op basis van een archeologisch vooronderzoek en dat niet alleen administratieve gegevens van het onderzoeksgebied bevat, maar ook een verslag van de resultaten van het uitgevoerde vooronderzoek, een voorstel van beslissing en een plan van aanpak voor de maatregelen die daaruit volgen.² Het doel van het archeologisch vooronderzoek bestaat in het vaststellen van de aan- of afwezigheid van een archeologische site in een onderzoeksgebied en indien deze aanwezig is te bepalen wat de karakteristieken en de bewaringstoestand van deze site zijn, wat haar relatie is met het landschap, welke waarde ze heeft, en hoe ermee moet omgegaan worden in het kader van de bodemingrepen en wetenschappelijk onderzoek.³

De Code van Goede Praktijk draagt een aantal methoden aan van archeologisch vooronderzoek op basis waarvan deze evaluatie kan gebeuren. Deze vooronderzoeken zijn opgedeeld in vooronderzoeken zonder ingreep in de bodem zoals bureauonderzoek, landschappelijk boor- of profielputtenonderzoek, geofysisch onderzoek en veldkartering, én vooronderzoeken met ingreep in de bodem zoals verkennend en waarderend archeologisch booronderzoek, proefsleuven en proefputten en proefputten in functie van steentijd artefactensites.⁴

Elk vooronderzoek start met een bureauonderzoek, waarbij de nodige beschikbare bronnen en literatuur geraadpleegd worden. Vervolgens volgt een afweging of er hierna reeds voldoende informatie over het terrein beschikbaar is om:

1. de hoogstwaarschijnlijke afwezigheid van een archeologische site te staven
2. een gemotiveerde uitspraak te kunnen doen over het al dan niet moeten nemen van maatregelen
3. een plan van aanpak voor een archeologische opgraving op te maken
4. een plan van aanpak voor een behoud in situ op te maken

Wanneer bovenstaande vragen na het bureauonderzoek nog niet met voldoende onderbouwing beantwoord kunnen worden, dienen aanvullende methoden van vooronderzoek te worden toegepast. Na voltooiing van elke fase wordt opnieuw afgewogen of deze fase voldoende informatie heeft opgeleverd om dezelfde vragen te beantwoorden. Indien dit niet het geval is, volgt verder vooronderzoek.⁵

¹ Zie hiervoor de beslissingsboom voor verplicht archeologisch vooronderzoek bij het aanvragen of verlenen van vergunningen. https://www.onroerenderfgoed.be/assets/files/news/downloads/stroomschema_stedenbouwkundig-verkaveling_v7.pdf

² Code van Goede Praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen (CGP)(2015), p. 15.

³ CGP 2015, p. 27.

⁴ CGP 2015, p. 30.

⁵ CGP 2015, p. 30.

Welke methode gehanteerd wordt, is afhankelijk van onderstaande vier criteria:

1. Is het mogelijk om deze methode toe te passen op het terrein?
2. Is het nuttig om deze methode toe te passen op het terrein (levert het iets op?)
3. Is het overdreven schadelijk voor het bodemarchief deze methode toe te passen op het terrein?
4. Is het noodzakelijk om deze methode toe te passen op het terrein (kosten-batenanalyse)?

Vooraleer de opportuniteit van vooronderzoek met ingreep in de bodem af te wegen, wordt eerst de opportuniteit van de diverse methoden voor vooronderzoek zonder ingreep in de bodem afgewogen. Het doel van een archeologisch vooronderzoek dient immers met een minimum aan destructie van het archeologisch archief bereikt te worden.⁶

Idealiter wordt het archeologisch vooronderzoek integraal uitgevoerd voorafgaand aan de aanvraag van de stedenbouwkundige vergunning of de verkavelingsvergunning. In sommige gevallen, omschreven in artikel 5.4.5 van het Onroerendergoeddecreet, is het echter niet mogelijk of wenselijk om de vooronderzoeken met ingreep in de bodem voorafgaand aan de aanvraag van deze vergunningen uit te voeren. In dat geval dient de erkende archeoloog de resultaten van het archeologisch vooronderzoek zonder ingreep in de bodem bij het agentschap in, als een te bekrachtigen archeologienota overeenkomstig de procedure uit art. 5.4.12 van het Onroerendergoeddecreet en de uitvoeringsbepalingen erbij.⁷

Dit is ook het geval voor het projectgebied dat het onderwerp vormt van de voorliggende archeologienota. De gronden van het projectgebied zijn op het moment van de vergunningsaanvraag nog niet in eigendom van de bouwheer, zodat archeologisch vooronderzoek in het kader van het project niet kan uitgevoerd worden voorafgaandelijk aan de vergunningsaanvraag.

In het kader van deze archeologienota met uitgesteld traject werd enkel een bureauonderzoek uitgevoerd. Gezien het op basis van de resultaten van dit bureauonderzoek (Deel 1, hoofdstuk 1) niet mogelijk is om de aan- of afwezigheid van archeologische waarden in het onderzoeksgebied afdoende aan te tonen, dringt een verder aanvullend vooronderzoek met ingreep in de bodem zich op. Het plan van aanpak van dit vervolgonderzoek is omschreven in Deel 2.

⁶ CGP 2015, p. 31.

⁷ CGP 2015, p. 28.

DEEL 1. VERSLAG VAN RESULTATEN

Hoofdstuk 1. Bureauonderzoek

Het archeologisch bureauonderzoek beoogt om op basis van gekende of ontsloten bronnen het onderzoeksgebied af te bakenen en te beschrijven, reeds verstoorde zones in kaart te brengen, gekende aardkundige en paleo-ecologische kenmerken te inventariseren en gekende archeologische en historische waarden en indicatoren te inventariseren en in te schatten.⁸

1. Beschrijvend gedeelte

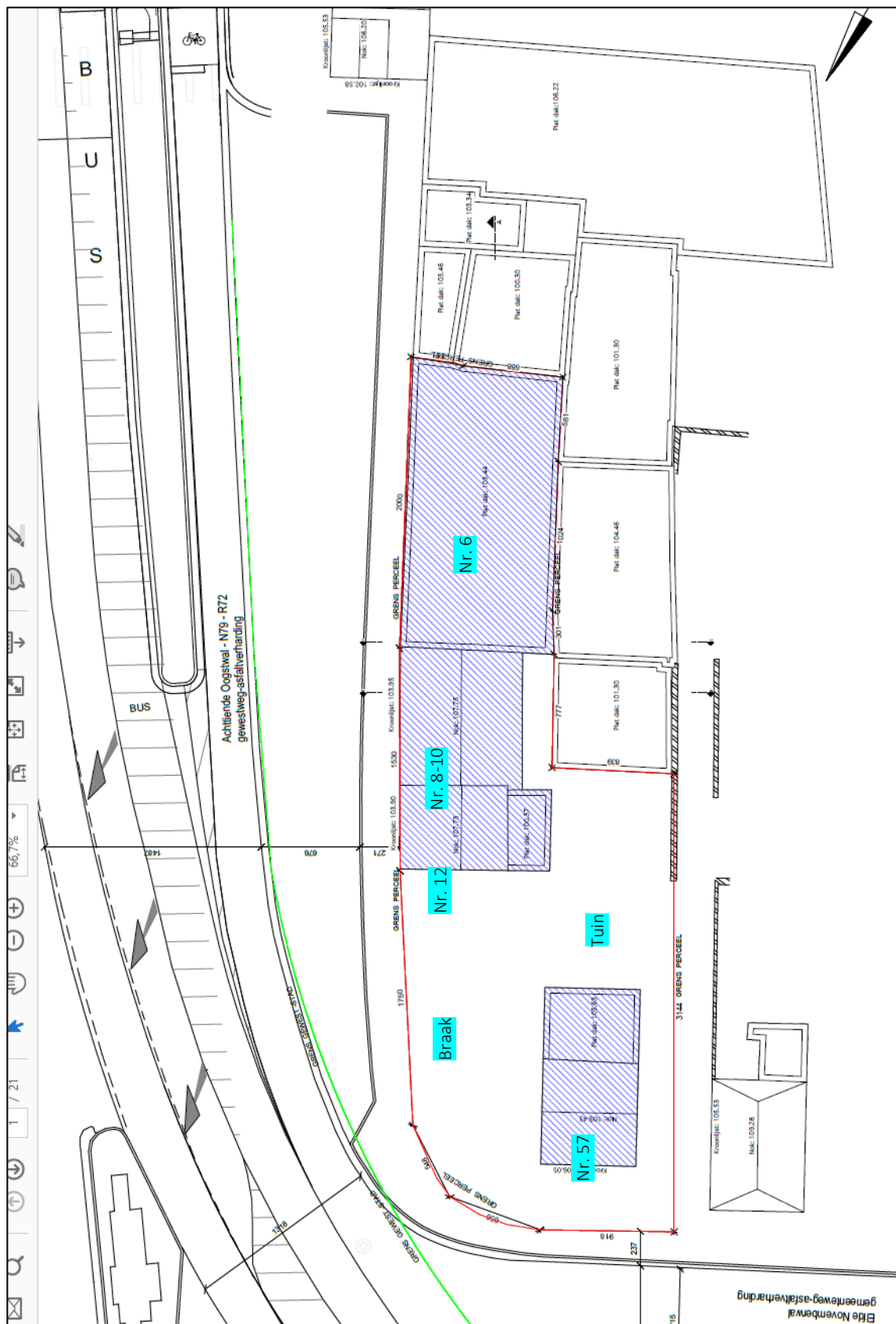
1.1 Administratieve gegevens

Projectcode	2017A86
Naam en erkenningsnummer Archeoloog	Inge Van de Staey OE/ERK/Archeoloog/2015/00087
Rechtspersoon	ARON bvba Archeologisch Projectbureau, Neremweg 110, 3700 Tongeren OE/ERK/Archeoloog/2015/00006
Locatiegegevens	Tongeren-Achttiende Oogstwal 6-8-10-12 – Elfde Novemberwal 57 (Afb. 1 en 2)
Oppervlakte	Het projectgebied heeft een oppervlakte van 935 m ² . Hiervan ligt ca. 85 m ² in openbaar terrein.
Bounding box coördinaten	xMin,yMin 227619.44,164230.96 : xMax,yMax 227665.07,164285.78
Kadasternummers	Tongeren, 1 ^{ste} afdeling, sectie C, 82G, 83V, 83W, 83X, 83Y, 83 T & gedeelte openbaar domein.
Begin –en einddatum	Begin: 9/01/2017 Eind: 20/01/2017
Thesaurusthermen ⁹	Bureauonderzoek, Tongeren, Achttiende Oogstwal, Elfde Novemberwal
Overzichtsplan verstoringen	De bestaande bebouwing en ingebruikname op het terrein is weergegeven op Afb. 3. De oppervlakte van de individuele kelders is momenteel niet precies gekend, maar de totale oppervlakte ervan bedraagt maximaal ca. 465m ² : Ca. 105 m ² (oppervlakte bebouwing perceel 82G) en ca. 360 m ² (percelen 83T, 83W, 83X en 83Y). De bodemoppervlakte die niet verstoord is door kelders bedraagt 935 - 465 m ² = 470 m ² . Hiervan ligt ca. 85 m ² in openbaar domein, m.n. de Achttiende Oogstwal/Elfde Novemberwal. Dit laat veronderstellen dat een deel van deze oppervlakte minstens zal zijn verstoord door wegenis-, riolerings- en nutsleidingwerken. Het overzichtsplan van alle gekende kabels en leidingen (KLIP) is terug te vinden onder Afb. 36 en BIJLAGE 4.

⁸ CGP 2015, p. 48

⁹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/thesaurus>

Afb. 3: Detail uit het opmetingsplan van de bestaande toestand met aanduiding van de bestaande gebouwen Achttiende Oogstwal nr. 6, 8-10 en nr. 12, Elfde Novemberwal nr. 57), tuinzone en braakliggend perceel.. Rood: afbakening onderzoeksterrein met uitzondering van het openbaar domein. (Bron: Architect Bart Stevens/Aron bvba, digitaal plan dd 17/03/2017, aanmaatschaal 1.100, 2017A86, BIJLAGE 5).

1. 2 Archeologische voorkennis

Binnen het onderzoeksterrein zelf werd voor zover gekend tot op heden geen archeologisch onderzoek uitgevoerd.

In de onmiddellijke nabijheid van het onderzoeksterrein zijn meerdere CAI-vindplaatsen gekend, die allen de stadsontwikkeling van Tongeren vanaf de Romeinse periode tot in de nieuwste tijd documenteren. Het historisch-archeologisch kader van het projectgebied wordt lager in onderdelen 2.2 Historische situering en 2.3 Archeologische situering verder besproken.

Ook in de ruimere omgeving van het onderzoeksgebied, binnen de vastgestelde archeologische zone die de historische kern van Tongeren is, zijn talrijke CAI locaties gelegen.

1. 3 Onderzoeksvragen en randvoorwaarden

Het archeologisch bureauonderzoek heeft als doel om op basis van bestaande bronnen informatie te verzamelen over de aan- of afwezigheid van een archeologische site op het terrein, de karakteristieken, de bewaringstoestand en de wetenschappelijke waarde ervan en zijn relatie met het landschap. Verder wordt een beschrijving gemaakt van de geplande werken waarvoor de stedenbouwkundige vergunning of verkavelingsvergunning wordt aangevraagd, van de uitvoeringswijze van deze werken en van de potentiële impact van deze werken op het bodemarchief.¹⁰

Gezien het onderzoeksgebied gelegen is in een zone met een hoge dichtheid aan bebouwing in het verleden, dient tevens bijzondere aandacht besteed te worden aan de bouwhistoriek in het gebied. Het gaat om een bureauonderzoek in een zone die vandaag gelegen is in stedelijk gebied, met name de historische stadskern van Tongeren.

Volgende *onderzoeksvragen* dienen tijdens het bureauonderzoek behandeld te worden:

- Wat zijn de gekende archeologische gegevens in het projectgebied?
- Welke informatie geven de gekende historische en iconografische gegevens van het projectgebied?
- Hoe is de evolutie van de historische bebouwing van het terrein?
- Wat is de geschiedenis van het landgebruik van het terrein?
- Wat zijn de gekende verstoringen (van de huidige verhardingen, riolering, allerhande leidingen, enz)? Hoe diep gaan deze verstoringen en over welke oppervlakte verspreiden ze zich?
- Wat is de impact van de geplande werken?
- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande en gekende bronnen over het archeologische potentieel van het terrein?
- Is verder aanvullend vooronderzoek noodzakelijk? Indien ja, motiveer de keuze van de te gebruiken methode.

1. 4 Beschrijving van de geplande bodemingrepen

In het projectgebied staat de bouw van een appartementsgebouw met ondergrondse parkeergarage op de hoek van de Achttiende Oogstwal – Elfde Novemberwal te Tongeren gepland. Een deel van het projectgebied is momenteel bebouwd (percelen 82G, 83T, 83W, 83Y en 83X), het andere deel (perceel 83V) ligt braak (*Afb. 1, Afb. 3 en BIJLAGE 3*). Voor de realisatie van de nieuwbouw worden de bestaande volumes gesloopt.

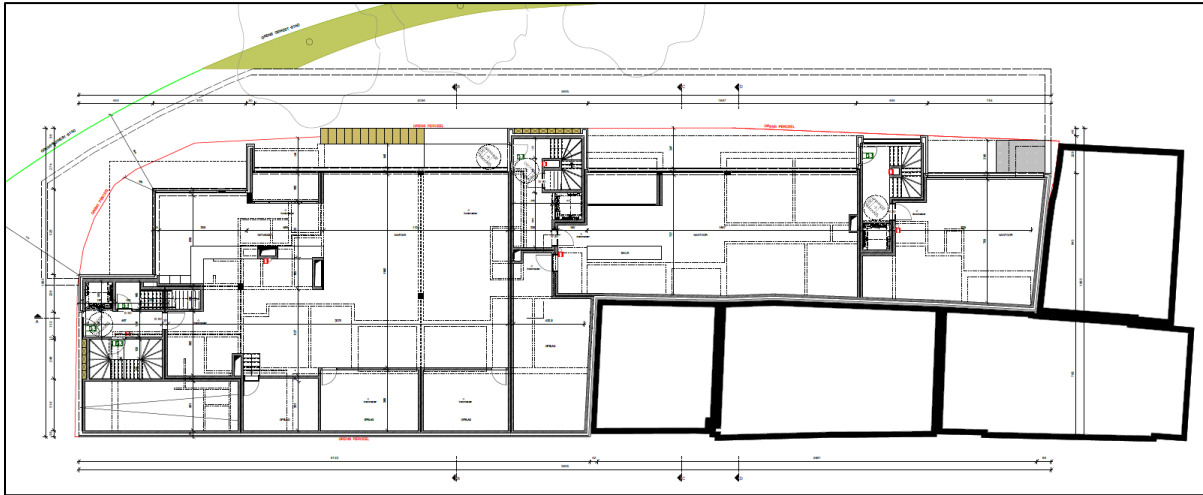
De geplande bodemingrepen omvatten:

- De machinale sloop van de bestaande gebouwen met uitbraak van de kelders tot ca. 2,60 m onder loopvlak. De oppervlakte van de kelders is momenteel niet precies gekend maar de totale oppervlakte ervan bedraagt maximaal ca. 465 m²: ca. 105 m² (oppervlakte bebouwing perceel 82G) en ca. 360 m² (percelen 83T, 83W, 83X en 83Y)

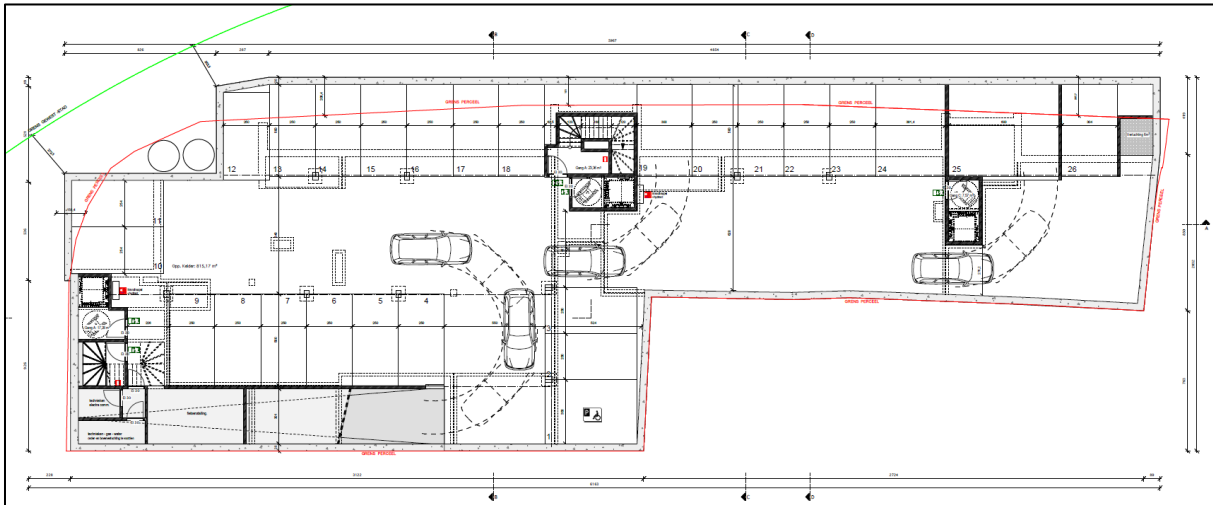
¹⁰ CGP 2015, p. 48.

- De machinale uitgraving binnen damwanden van het ondergrondse niveau, onder alle percelen en onder een deel van het openbaar domein, met een oppervlakte van 935 m² en een diepte van 3,95 m onder het laagste punt van het terrein (op 97,24 m TAW). De kelder wordt vervolgens opgetrokken in beton op een funderingsplaat (Afb. 5 en Afb. 6).

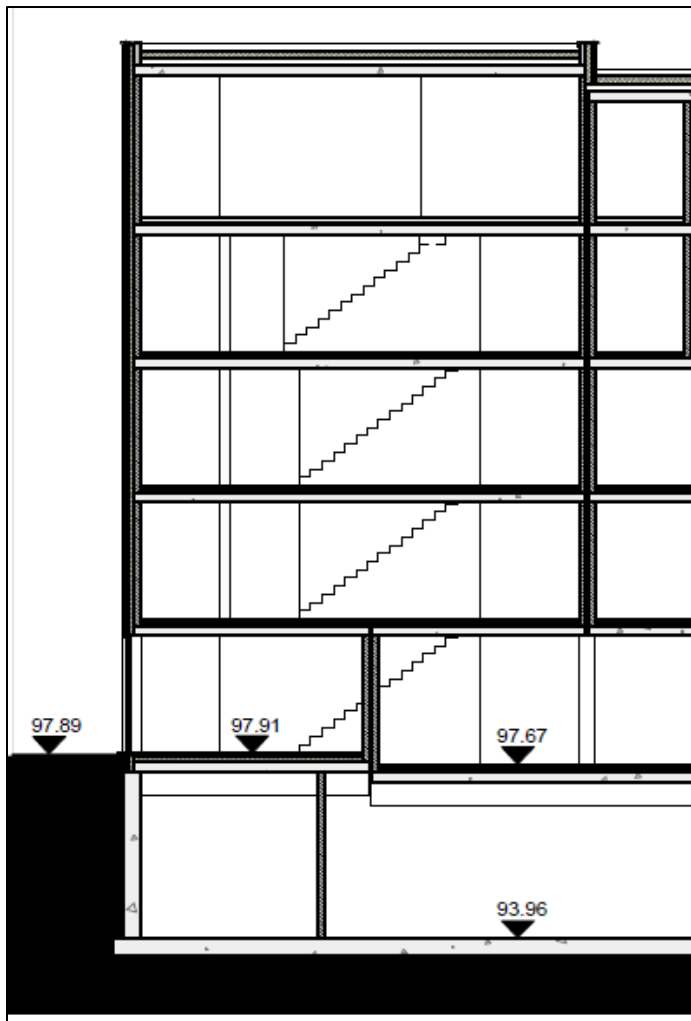
De bodemoppervlakte die niet verstoord is door kelders bedraagt $935 - 465 \text{ m}^2 = 470 \text{ m}^2$. Hiervan ligt ca. 85 m² in openbaar domein, m.n. de Achttiende Oogstwal/Elfde Novemberwal. Dit laat veronderstellen dat een deel van deze oppervlakte minstens zal zijn verstoord door wegenis-, riolerings- en nutsleidingwerken.

Afb. 4: Ontwerpplan gelijkvloers met aanduiding van de perceelsgrens in het rood (Bron: Architect Bart Stevens, digitaal plan dd 17/03/2017, aanmaakschaal 1.100, 2017A86, BIJLAGE 6).

Afb. 5: Ontwerpplan ondergrondse verdieping (-1) met aanduiding van de perceelsgrens in het rood (Bron: Architect Bart Stevens, digitaal plan dd 17/03/2017, aanmaakschaal 1.100, 2017A86, BIJLAGE 7).

Afb. 6. Snede (Bron: Architect Bart Stevens, digitaal plan dd 17/03/2017, aanmaatschaal 1.200, 2017A86, BIJLAGE 8).

1.5 Werkwijze, verloop en actoren

Dit bureauonderzoek werd uitgevoerd door *Dirk Pauwels* van de *dienst Archeologie en Monumentenzorg van de stad Tongeren*.

Gezien het bureauonderzoek betrekking heeft op een zone die gekenmerkt wordt door een hoge densiteit aan bebouwing in het verleden, diende bijzondere aandacht besteed te worden aan de historische bebouwing binnen het gebied.

Volgende kaarten met betrekking tot de landschappelijke opbouw van het terrein werden in het kader van dit deelaspect van het vooronderzoek geraadpleegd: de topografische kaart, de bodemkaart, de bodemerosiekaart, de bodemgebruikskaart, de quartair geologische kaart, de tertiair geologische kaart en *Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II* (AGIV).

Om een inzicht te bekomen in de reeds gekende archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied en zijn directe omgeving werd de Centrale Archeologische Inventaris geraadpleegd.¹¹ Deze online inventaris, opgesteld door het *Agentschap Onroerend Erfgoed* van de Vlaamse Overheid, biedt een overzicht van alle tot nu toe gekende archeologische vindplaatsen in Vlaanderen. Voor zover voorhanden werd gebruik gemaakt van verschillende publicaties die betreffende archeologische vondsten en uitgevoerde opgravingen in de omgeving verschenen. Via

¹¹ <https://geo.onroerenderfgoed.be/> en <http://cai.onroerenderfgoed.be/>

het Geoportaal van Onroerend Erfgoed werd eveneens de inventaris van de beschermde archeologische sites, de inventaris van vastgestelde archeologische zones en de inventaris van gebieden waar geen archeologie te verwachten valt, geraadpleegd.

Er werd getracht informatie te putten uit een aantal iconografische bronnen. Voor dit bronnenbestand kan teruggerepen worden naar het overzicht bij Brassine J., *Iconographie de la ville de Tongres*, in *Analectes mosans. Archéologie, bibliographie, biographie, histoire, iconographie*, Liège, 1947, 116-158, en de recentere en meer toegankelijke brochure van M. Meesen, *Disparus. Verdwenen Tongers erfgoed in de kijker*, Tongeren, 2004.

Voor het recentere verleden van het studiegebied werden verschillende historische kaarten bestudeerd: de belangrijkste rol is hier weggelegd voor de primitieve kadasterkaart van Tongeren (Alignement) van 1829 en de kadastrale opvolgers van 1846 en 1880. Daarnaast werden ook topografische kaarten van het Militair Cartografisch Instituut, het Militair Geografisch Instituut en het Nationaal Geografisch Instituut geraadpleegd, hoewel hun schaal niet de graad van detail toelaat die wenselijk is voor een projectgebied in een stedelijke context. Verder werden via de website Geopunt.be ook Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van Graaf de Ferraris (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1842) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) geconsulteerd. Ook oude luchtfoto's (vanaf 1971) werden via de website *Geopunt.be* (AGIV) onderzocht. Tenslotte werden een aantal kaarten in het stadsarchief geraadpleegd.

Bijkomend archiefonderzoek is enkel in het stadsarchief van Tongeren uitgevoerd, zowel naar oude fotografische opnames van het projectgebied als naar stedenbouwkundige dossiers met een reële bodemimpact.

Om het projectgebied historisch te kaderen werd geput uit een aantal monografieën en vnl. synthetiserende artikels, waarvan de referenties verderop zijn opgenomen.

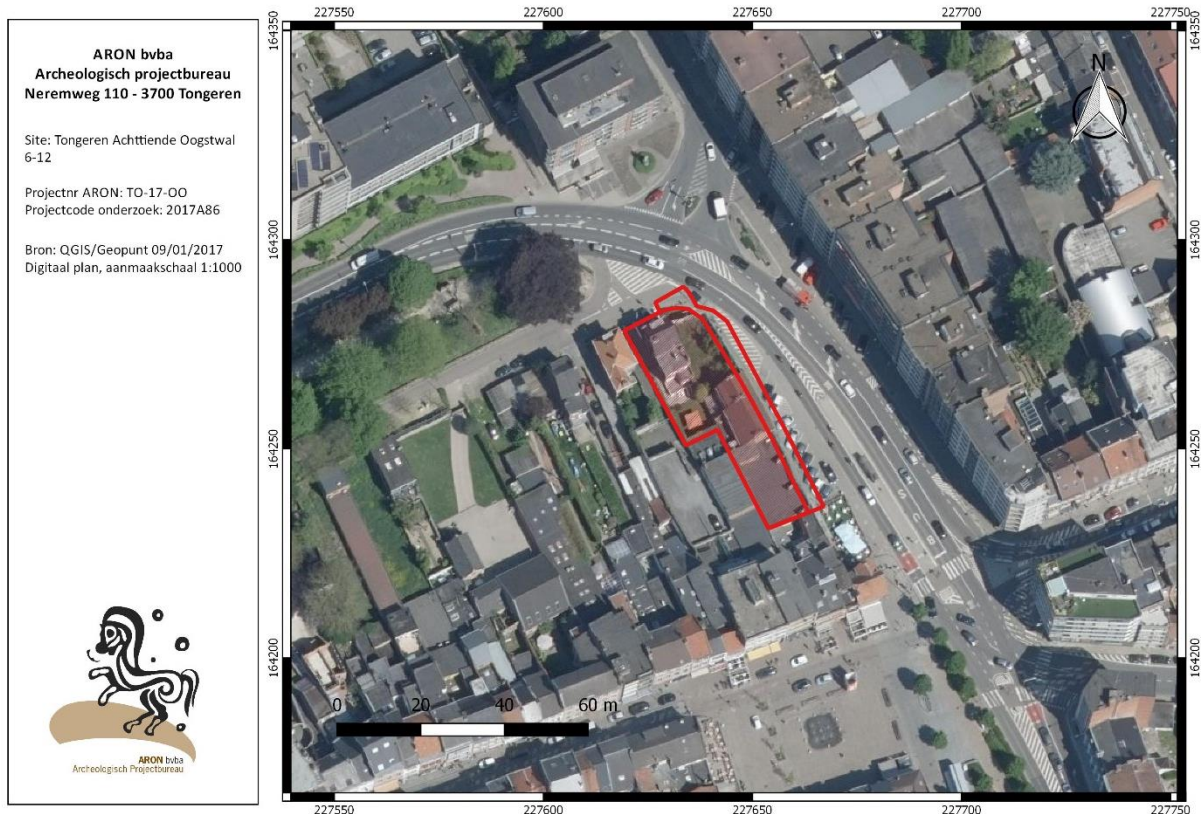
De ligging van ondergrondse kabels en leidingen werd opgevraagd via KLIP. De initiatiefnemer bezorgde de tot nu gekende informatie over het plangebied.

In het kader van de opmaak van dit bureauonderzoek werd door Dirk Pauwels in december 2016 een terreininspectie uitgevoerd. Op deze wijze kon een beeld worden geschetst van de huidige inrichting en de gaafheid van het onderzoeksgebied.

2. Assessment

2.1 Situering van het onderzoeksgebied

2.1.1 Algemene situering

Afb. 7: Kleurenorthofoto met aanduiding van de ondergrondse projectcontour (rode lijn) en daarbinnen de bovengrondse contour (rode arcering).

Het onderzoeksterrein, kadastraal gekend als Tongeren, 1ste afdeling, sectie C, 82G, 83T, 83V, 83W, 83X, 83Y & gedeelte openbaar domein (Afb. 1 en BIJLAGE 3), ligt in de noordoosthoek van de middeleeuwse stadskern van Tongeren. Het wordt begrensd door de Elfde Novemberwal en Achttiende Oogstwal aan resp. de noord- en oostzijde. De zuid- en westzijde grenst aan bestaande bebouwing gericht op de Achttiende Oogstwal en de Maastrichterstraat. Het kruispunt van laatstgenoemde straat met de Achttiende Oogstwal komt overeen met de historische locatie van de Maastrichterpoort, de oostelijke toegang tot de historische stadskern. De beide wallen die het projectgebied inkapselen hernemen het tracé van de in de 19de eeuw gedempte grachten aan de voet van de middeleeuwse stadsmuur.

Het projectgebied is slechts deels bebouwd, de rest van de oppervlakte wordt ingenomen door een tuin en braakliggend terrein. Op perceel 82G staat een leegstaande woning met tuin en ondergrondse garage, toegankelijk via de Elfde Novemberwal. De andere percelen liggen aan de Achttiende Oogstwal en omvatten drie woningen, waarvan één momenteel in gebruik als antiekzaak en één als leegstaande videotheek, en een braakliggend terrein 83V (Afb. 7) Dit komt overeen met de gekarteerde toestand op de bodemgebruikskaart.

Op basis van onderstaande foto's wordt een beeld geschetst van de huidige situatie op het onderzoeksterrein.

Afb.8: Zicht uit het noordoosten met zicht van op de Achttiende Oogstwal in de richting van de huizen 6-8-10, 12.

Afb.9: Zicht uit het noordoosten met zicht op het huis aan de Elfde Novemberwal 57.

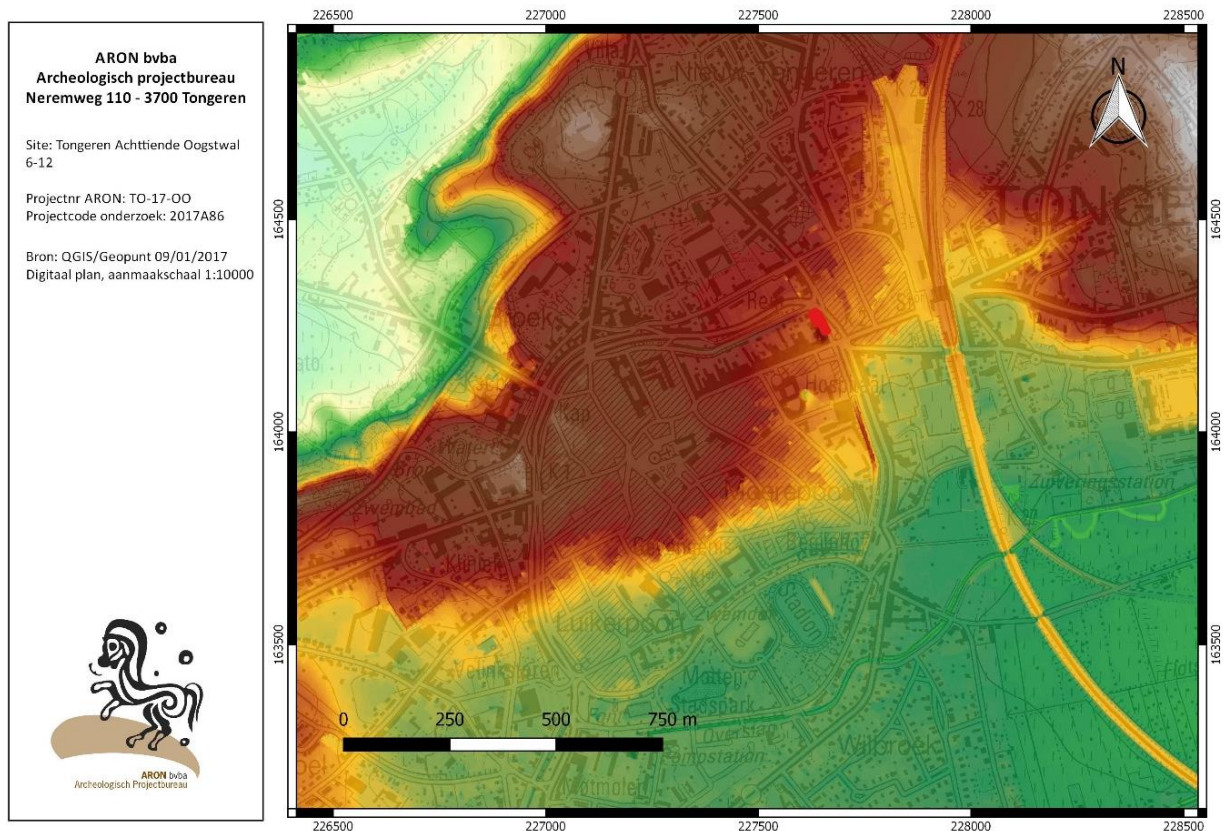
2.1.2 Landschappelijke situering

Het projectgebied ligt op de heuvelrug waarop de Romeinse en middeleeuwse stad zich ontwikkelde, aan de westrand van een inham die de heuveltop van Tongeren (ca. 107 m TAW) scheidt van een meer oostelijke, nog hogere kam (ca. 120 m TAW) bij Berg. Deze rug vormt de waterscheidingslijn tussen het Demerbekken aan de noordkant en het Maasbekken ten zuiden ervan. Aan de noordzijde is de overgang tussen rug en lageregelegen brongebied vrij abrupt, in het zuiden daarentegen is de overgang meer geleidelijk (Afb. 10 en 11).

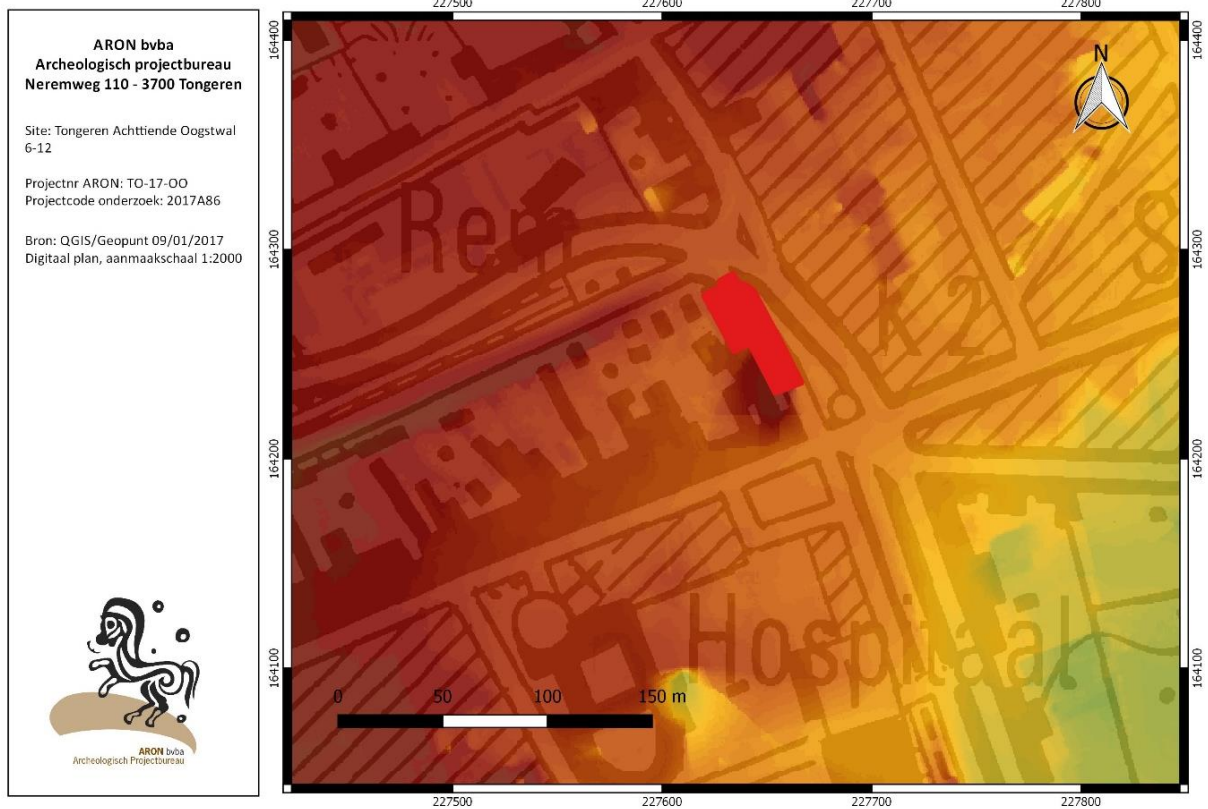
Het hoogste punt in de stad nabij de Watertorenstraat meet ca. 107 m TAW, het projectgebied aan de Achttiende Oogstwal ligt rond 98 m TAW.

Een 22 m lange profiellijn dwars over het projectgebied (Afb. 12, Afb. 13) toont een daling van de bebouwde zone met een 40tal cm van zuidwest (97,94 m TAW) naar noordoost (97,50 m TAW), om op 97,30 m TAW te eindigen op het openbaar domein. De 'kop' in het profiel tussen 6 en 9 m ligt bij de perceelsgrens tussen 82G en 83V en vertegenwoordigt waarschijnlijk een talud tussen beide percelen.

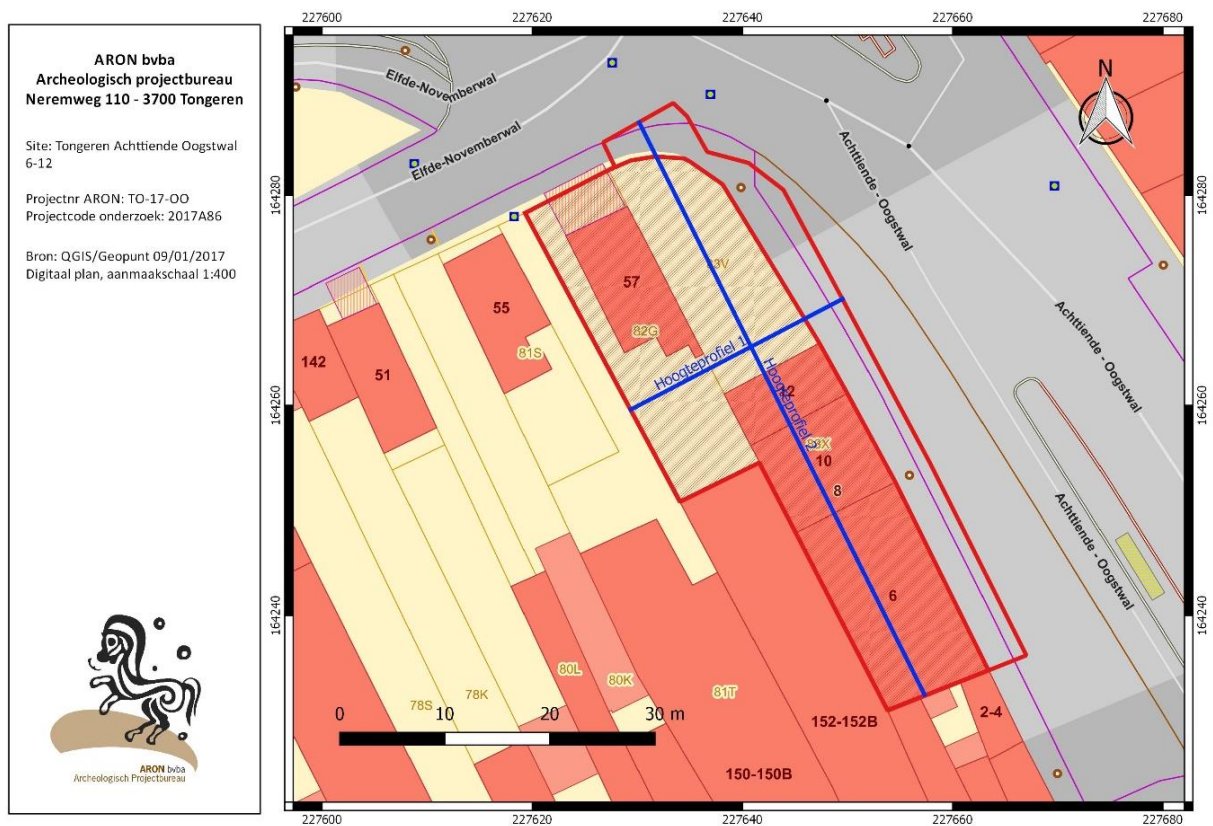
Het lengteprofiel ((Afb. 12, Afb. 14) loopt van NW naar ZO over een lengte van 60 m. Het braakliggend terrein ligt rond 98,50 m TAW en eindigt in een lichte depressie. Het terrein gaat vervolgens over een afstand van nog geen 10 m stijgen met 3 m tot rond 101 m TAW.

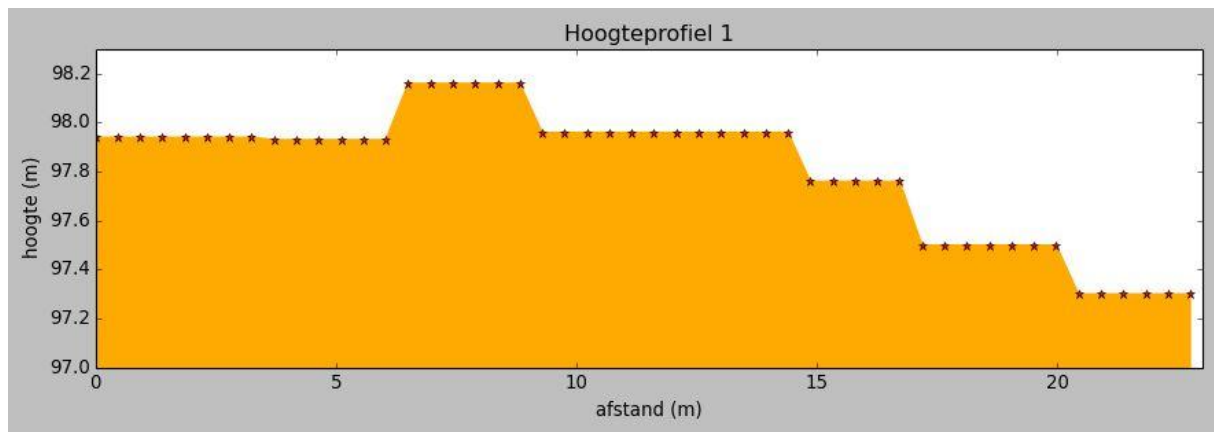
Afb. 10: Uittreksel uit het digitaal hoogtemodel Vlaanderen II in combinatie met de topografische kaart met afbakening van het onderzoeksterrein in het rood.

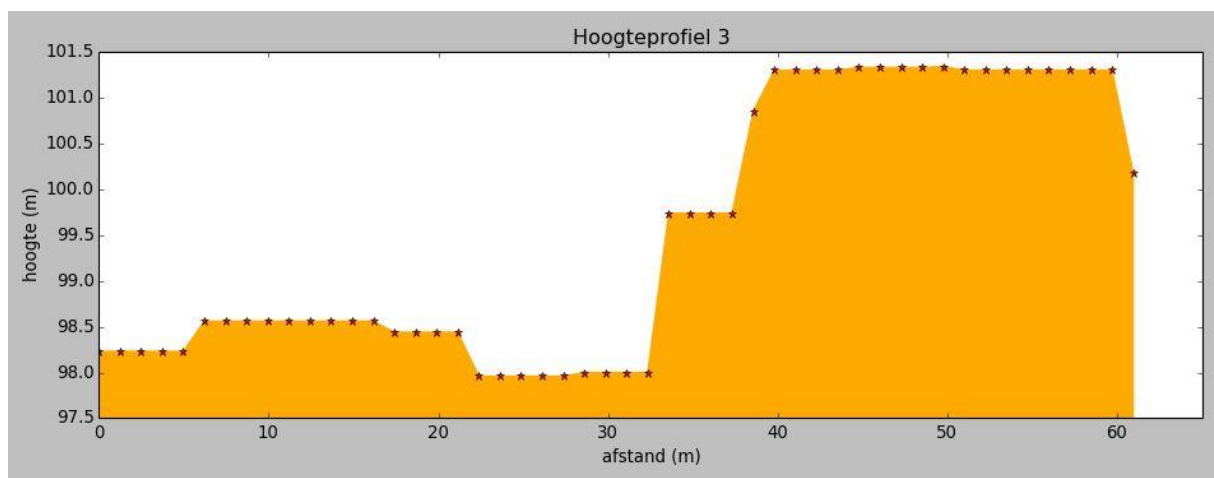
Afb. 11: Uittreksel uit het digitaal hoogtemodel Vlaanderen II in combinatie met de topografische kaart met afbakening van het onderzoeksterrein in het rood.

Afb. 12: Situering hoogteprofielen op het onderzoeksterrein (rood).

Afb. 13: Hoogteprofiel 1 van het onderzoeksterrein.

Afb. 14: Hoogteprofiel 2 van het onderzoeksterrein.

Volgens de traditionele classificatie van landschappen in Vlaanderen ligt Tongeren in Droog-Haspengouw, meer bepaald in het zgn. boomgaardengebied van Borgloon-Tongeren. De huidige stedelijke agglomeratie ligt vnl. ten noorden van de Jekervallei, met uitbreidingen in de vallei zelf (Afb. 15). De overgang van Droog- naar Vochtig-Haspengouw ligt noordwaarts van Tongeren, grosso modo op een oost-west lijn tussen Bilzen en Sint-Truiden.

In termen van geomorfologische eenheden vertegenwoordigt de Jekervallei – zelf ook een kleine geomorfologische eenheid –, de scheidingslijn tussen ‘Het Plateau van Droog-Haspengouw’ ten zuiden en ‘Vochtig-Haspengouw’ ten noorden. Het eerstgenoemde landschap is eerder vlak met weinig actieve rivieren en een netwerk van ZZO-NNW droogdalen, het laatstgenoemde gekenmerkt door brede vlakdalen met soms een moerasige alluviale vlakte. De tertiaire klei onder het leemdek doet talrijke bronnen ontstaan.¹²

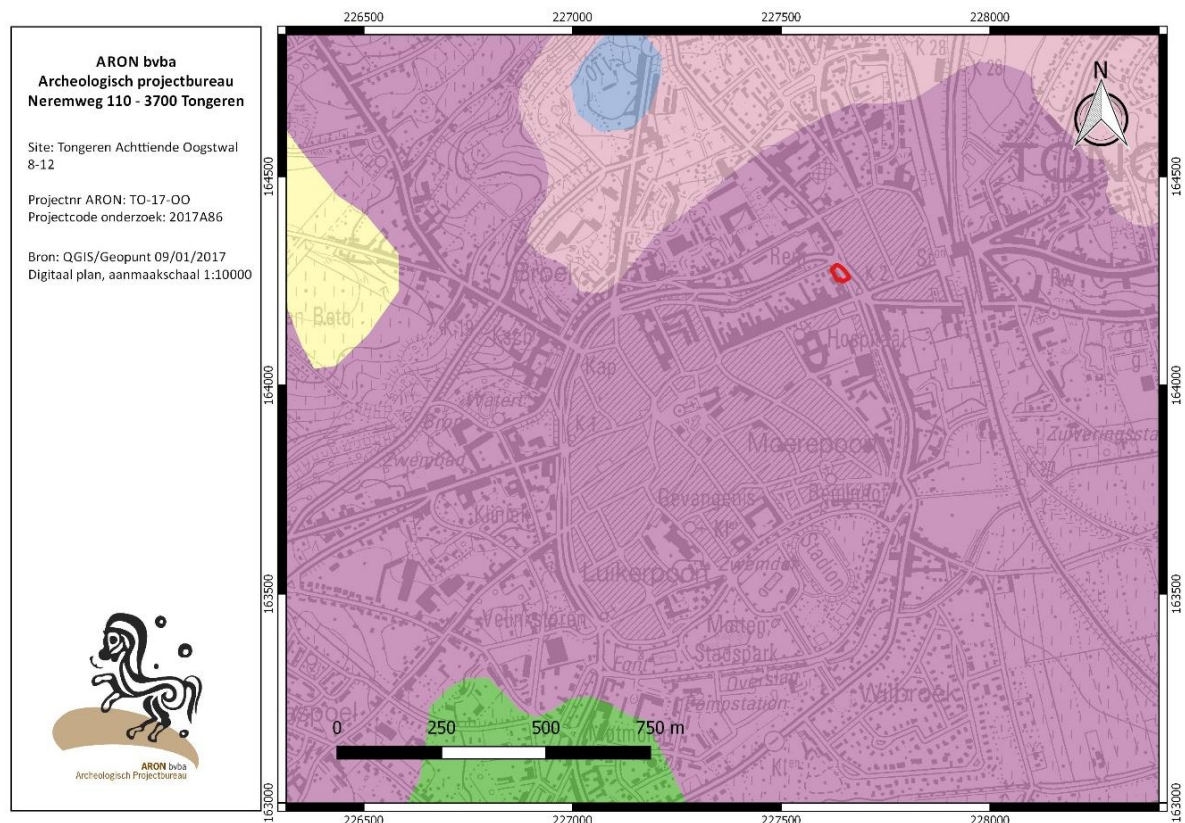
In de herindeling van het Vlaamse landschap volgens ecoregio's en -districten werd Tongeren ondergebracht in de ecoregio van de krijt- en leemgebieden, d.i. een sterk heuvelachtig gebied met vnl. zandige Tertiaire ondergrond en/of Krijt bedekt met (zand)leembodems. Deze ecoregio, die grotendeels overeenkomt met droog-Haspengouw, is gekenmerkt door twee districten, met Tongeren op de geleidelijke overgang tussen beide: noordelijk ligt het ‘Golvend Haspengouws leemdistrict’, een sterk glooiend gebied met vnl. ZZO-NNW georiënteerde droogdalen, en soms metersdikke Quartaire leembodems op zandige en kalkhoudende Tertiaire sedimenten. Hieronder liggen Krijtafzettingen die occasioneel dagzomen. Op de overgang tussen Quartaire lagen en Tertiaire sedimenten komt vaak een grindlaag voor.

Dit gebied gaat zuidwaarts geleidelijk over in het ‘Haspengouws leemplateaudistrict’, een vlakker gebied omdat het Tertiaire reliëf sterk gemaskeerd is door een zeer dikke Quartaire leemlaag op een ondergrond uit silexkrijt (met dikke vuursteenpakketten door de ontkalking van het Krijt). Dit Quartair pakket omvat Pleistocene eolische afzettingen, Holoceen colluvium in de droogdalen en alluvium & veen in de actieve rivier- en beekdalen. In de

¹² Vanstraelen 2000.

Afb. 15: Uittreksel uit de topografische kaart in combinatie met de traditionele landschappen, met afbakening van het onderzoeksterrein in het rood.

Afb. 16: Uittreksel uit de Tertiaire kaart met afbakening van het onderzoeksterrein in het rood, de Formatie van St.-Huibrechts-Hern (paars), de Formatie van Maastricht (groen), de Formatie van Borgloon (roze), de Formatie van Heers (geel) en de Formatie van Bilzen (blauw).

Jekervallei met brede dalbodem bereikt dit alluviaal pakket 5-10 m. Behalve in de valleien ligt de grondwatertafel zeer diep.¹³

2.1.3 Geologie

Tijdens het Laat-Krijt en in het Tertiair werd in een transgressieve fase het gebied ten noordwesten van de Ardennen-Eifel as in eerste instantie bedekt met continentale en kustgebonden mariene zanden en kleien, en later met pakketten krijt. Zeespiegelschommelingen en tektoniek zorgden echter voor een ingewikkelde opeenvolging van zanden (marien en continentaal), kleien, mergel en krijt. De eerste grote mariene transgressie van het Tertiair resulteerde tijdens het Paleoceen in de afzetting van mergels (Lid van Gelinden) en zanden (Lid van Orp) van de Formatie van Heers. Een volgende transgressie met bijhorende sedimentatie geeft in het Boven-Eoceen aanleiding tot de vorming van de Formatie van Sint-Huibrechts-Hern (Sh), die de Tertiaire ondergrond van het projectgebied uitmaakt (Afb. 16). Deze Formatie, samen met de Formatie van Borgloon onderdeel van de groep van Tongeren, omvat het Lid van Grimmertingen en van Neerrepen. Beide leden zijn zandige afzettingen: de oudere zeer fijne zanden van Grimmertingen zijn afgezet in de zee en zijn kleiig, glauconiet- en glimmerhoudend, de jongere groenige zanden van Neerrepen daarentegen zijn afgezet tijdens een opheffingsfase en zijn grover, lossier, zandiger en vertonen stromingsstructuren. De Tertiaire lagen hellen globaal genomen naar het noorden en zijn ongeveer noordwest-zuidoost georiënteerd.

De opgraving aan de busstelplaats van de Lijn aan de Elfde Novemberwal, op ca. 150 m ten noordwesten van het projectgebied, illustreert mooi de aanwezigheid van de Formatie van Sint-Huibrechts-Hern: het ging om goed gesorteerd, matig fijn, glimmer- en licht glauconiethoudend zand waarin afgeronde vuurstenen voorkwamen. Onder dit zandpakket werden meer lemige lagen geobserveerd, waarvan de afzetting in een rustiger en dieper milieu gebeurde.¹⁴

Aan de overzijde van de Achttiende Oogstwal werd op een niet nader gekende datum een boring uitgevoerd, mogelijk in verband met de bouw van één van de appartementsgebouwen die hier werden opgetrokken. De boring¹⁵ bereikte een diepte van 24,65 m, de lithologische beschrijving geeft behalve een bouwvoor van 60 cm dikte een opeenvolging van zandige kleipakketten die in dikte, kleur en zandgehalte verschillen.

Het Tertiaire landschap van het gehele gebied ten noordwesten van de Ardennen-Eifel as komt tijdens het jongere Pliocene definitief boven zeeniveau te liggen en ondergaat intensieve erosie. Dit landschap krijgt vervolgens in het Quartair verder vorm door de afzetting van eolische lemen en zanden en van alluviale zanden en grinden. De eolische sedimenten werden tijdens de laatste twee ijstijden aangevoerd vanuit het noordoosten: de leem bestaat door de wisselende aanvoer uit verschillende pakketten gescheiden door bodems (Henegouwenleem-Rocourtbodem-Haspengouwleem-Kesseltbodem-Brabantleem), de zanden werden ten noorden van de Demer afgezet en zijn licht leemhoudend. De alluviale afzettingen bestaan meestal uit een basis van residueel tertiair grind en veel silex waarboven grove, herwerkte zanden. De Quartaire landschappelijke vormgeving is hier vooral te begrijpen als een afzwakking van het Tertiaire reliëf: de eolische sedimenten zijn het dunst op de heuveltoppen en steile hellingen, en dikker op de zwakke hellingen en in de dalen. De alluviale afzettingen in de vorm van colluvium en van rivier- en beekalluvium zorgen voor een opvulling van de depressies en afzwakking van de hellingen.

¹⁶

Uit de Quartairgeologische kaart (Afb. 17) blijkt dat het projectgebied volledig in een zone ligt met een leempakket tussen 4 en 10 m dik dat zich over de volledige historische stadskern uitstrekt, met uitzondering van de lagergelegen zone van de Jekervallei. Deze pakketten liggen aan de randen van en in de brede valleien. De boven genoemde leempakketten uit Pleistoceen en Holoceen hebben elke hun karakteristieken. De Henegouwenleem uit het Saalien is zandig en heeft een bandenstructuur met rode, beige en lichtgrijze kleuren. Talrijk aanwezige zwarte deeltjes wijzen op mangaanneerslag. In deze leem vormt zich tijdens het Eemien de roodbruine Rocourtbodem. Deze bodem wordt afgedekt door het volgende leempakket, de zgn. Haspengouwleem. Deze leem, of löss, uit het Weichseliaan is gelaagd, gekenmerkt door talrijke vorstbodems en grijzer in voorkomen dan

¹³ Sevenant 2002.

¹⁴ Wyns 2010, 11-12.

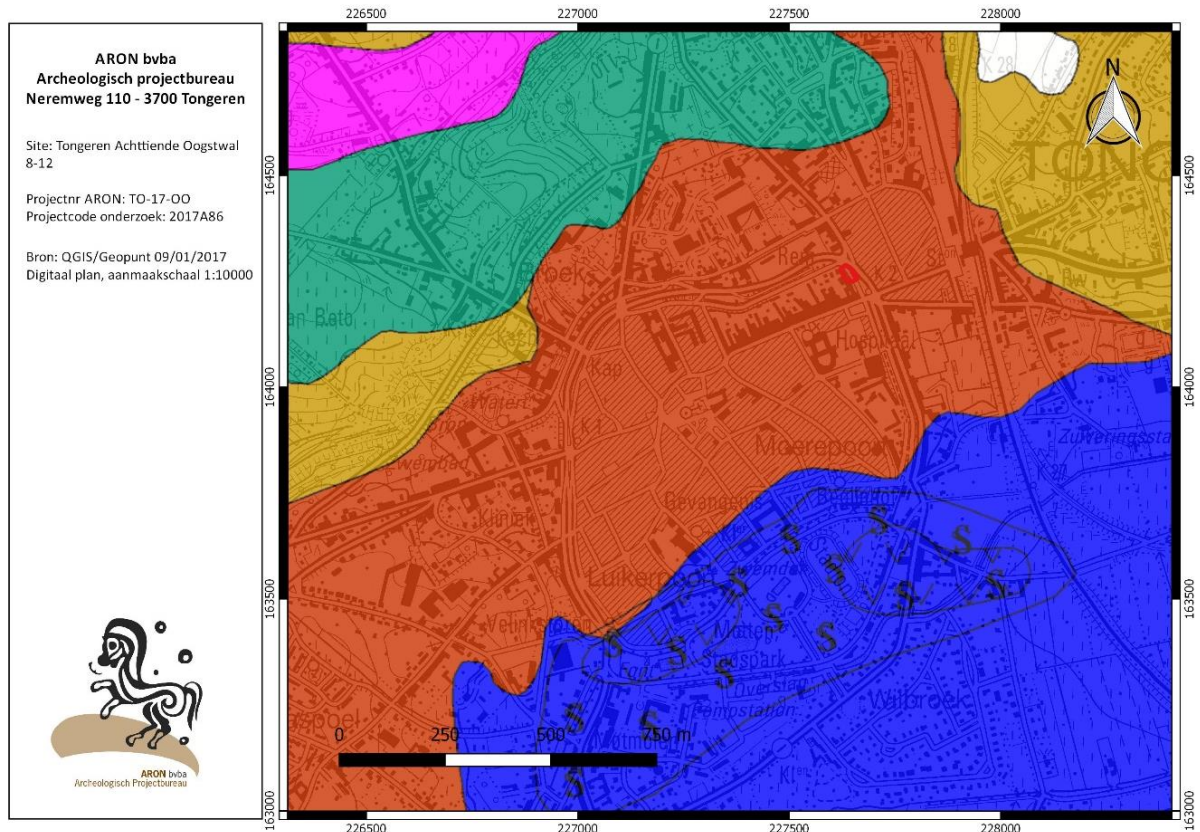
¹⁵ Boornummer kb34d107w-B2: zie <https://www.dov.vlaanderen.be/data/boring/2016-141457#ModulePage>.

¹⁶ De Geyter 2001.

de voorgaande. Bovenaan deze leem komt de Kesseltbodem voor. Beide pakkettenleem zijn zeer gelijkend en niet altijd van elkaar te onderscheiden, zeker wanneer de karakteristieke bodemvormig ontbreekt.

Tenslotte vermelden wij als jongste leempakket de Brabantleem, een bruine korrelige leem met verschillende herkenbare horizonten (zoals bijv. de Eltviller Tuf-aslaag of de Tongenhorizont van Nagelbeek). Het bovenste pakket van de Brabantleem is een ontkalkte bruine leem.

In de Jekervallei is er sprake van Jekeralluvium (met veensubstraat), dat bovenop de Tertiaire basis vooral bestaat uit lemen en kleien.

Afb. 17: Uittreksel uit de Quartair profieltypekaart kaartblad 34-35 Tongeren met afbakening van het onderzoeksterrein in het rood, het leempakket van 4-10 m dik (oranjebruin), het leempakket van 1-4 m dik (oker), het Jekeralluvium (blauw) en zandige leem (groen).

Noordelijk van de stadskern, en hier ongeveer samenvallend met het tracé van de Romeinse 2de eeuwse stadsmuur, komt zandige leem voor. Het betreft hier een afwisseling van lemen en zanden, met een groter aandeel aan leem dan aan zand.¹⁷

Uit het profiel dat Vanvinckenroye in 1964 voorafgaand aan de bouw van een appartementsblok kon optekenen aan de Achttiende Oogstwal 15 (Afb. 34) blijkt dat op deze plek, op 40 m ten noordoosten van het projectgebied, nog een pakket Quartaire leem/löss aanwezig was op een diepte van ca. 3 m onder toenmalig loopvlak en dat het Tertiaire zand voorkomt op ca. 4 m diepte.¹⁸ De opgraving op de locatie van het Aniciusproject aan de Elfde Novemberwal, ca. 130 m ten noordwesten van het projectgebied, toonde daarentegen de afwezigheid van een leempakket aan.¹⁹

2.1.4 Bodemkunde

De bodemkaart geeft voor het projectgebied enkel OB-gronden weer, dit zijn antropogeen gewijzigde - in dit geval bebouwde - gronden (Afb. 18).

¹⁷ De Geyter 2001; Verstraelen 2000.

¹⁸ Vanvinckenroye 1985, 28.

¹⁹ Wijns 2010, 11.

Uit de gedocumenteerde stratigrafie van de opgraving aan de voormalige busstelpplaats aan de Elfde Novemberwal blijkt dat onder de recente bouwlaag egalisatielagen aanwezig zijn die de oudere antropogene pakketten afdekken, die op hun beurt rusten op het Tertiaire zand. Elk spoor van de onverstoorte Quartaire löss, en dus ook van bodemvorming hierin, is afwezig.

De archeologische waarneming door Vanvinckenroye in 1964 aan de Achttiende Oogstwal 15 daarentegen toonde wel nog restanten van een lösspakket bovenop het Tertiaire zand, met name in de onverstoorte zones tussen de Romeinse stadsgrachten.

Voor profielen van beide onderzoeken zie verder punt 2.4. *Gaafheid van het terrein.*

Afb. 18: Uittreksel uit de Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksterrein in het rood.

2.2 Historische situering

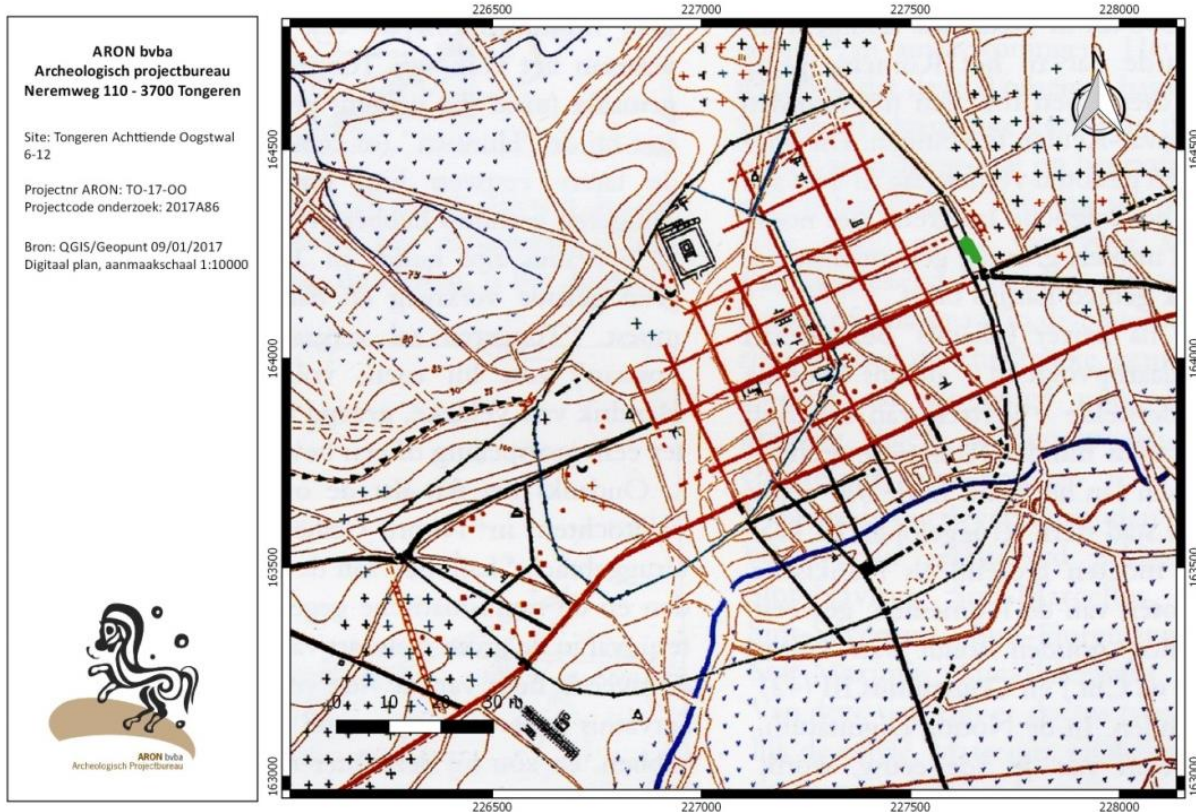
2.2.1 Beknopte historie van Tongeren met speciale aandacht voor het projectgebied en omgeving.

Van groot belang voor de geschiedenis van het projectgebied is de ‘stadsstichting’ van Tongeren rond 10 v. Chr. m.b.v. Romeinse militairen, een fenomeen dat door zijn impact op de onmiddellijke omgeving zijn gelijke niet kent. Er is momenteel een wetenschappelijke consensus dat de stad *ex nihilo* werd gesticht, m.a.w. dat er geen pre-Romeinse voorgangersnederzetting is geweest. Nochtans was er lang vóór de Romeinen opdoken bewoning of menselijke activiteit op de plaats van of in de nabijheid van die latere stad: archeologisch onderzoek van het tertiaire zand onder de Romeinse niveaus leverde op verschillende locaties in het hogergelegen deel van de Romeinse stad lithische artefacten op uit het Meso-Neolithicum, terwijl bewoningssporen en/of artefacten uit de IJzertijd aan het licht kwamen ten westen, noorden en oosten van de stedelijke perimeter.²⁰

²⁰ Steentijdvondsten: zie bijv. voor de Elfde Novemberwal Vanderhoeven & Vynckier 1998, voor de Vermeulenstraat I,II en III Vanderhoeven & Vynckier 2009, Vanderhoeven & Vynckier 2010 en Borgers e.a. 2010, voor de Bilzersteenweg De Winter 2009; voor ijzertijdsporen en -vondsten: Bink 2007, Steenhoudt & Smeets 2014, Verelst s.d.

Onder Octavianus (de latere keizer Augustus, 27 v. Chr. – 14 na Chr.) wordt Tongeren één van de vele civitashoofdsteden die de provincie Gallia Belgica telt: *Atuatuca Tungrorum* wordt hoofdplaats van de *civitas Tungrorum*²¹. In de volgende decennia wordt de stad steeds verder uitgebreid. De densiteit en verspreiding van de bebouwing op niveau van zowel de individuele loten als de stad in haar geheel is niet duidelijk. Het stedelijk stratennet, geënt op de grote verkeersas Boulogne-Keulen, kent een ‘verkiezeling’ onder de regering van keizer Claudius. Deze operatie is misschien te correleren met de aanleg – of verdere uitbouw – van het forum van de stad. De O-W as van de stad verplaatst zich noordwaarts. Ondanks de occasionele calamiteiten, die zich archeologisch weerspiegelen in brandlagen in het bodemarchief, ontwikkelt de stad zich tot in de 3de eeuw verder. Hoe die ontwikkeling zich concreet vertaalt in de stadstopografie is nog relatief onduidelijk wegens het fragmentaire zicht op publieke en private gebouwen in de stad. Van de eerste categorie zijn een aantal welbekend omdat ze bovengronds bewaard zijn gebleven (het aquaduct, de 2de eeuwse stadsmuur) en/of gedeeltelijk archeologisch onderzocht (tempel, *horreum*), de tweede categorie is enkel gekend via archeologisch onderzoek op sites zoals bijv. de Kielenstraat, Clarissenstraat, Vermeulenstraat, Vrijthof en Elfde Novemberwal. De verwerking van de archeologische data uit deze laatste opgravingen is echter nog niet gebeurd.

Het projectgebied ligt in de vroege keizertijd bij de oostrand van het stratennet. Met de oprichting in de midden keizertijd van de stadsmuur en met de noordwaartse verschuiving van de passage van de weg Keulen-Boulogne doorheen de stad, komt het projectgebied te liggen bij de oostelijke stadspoort. Het terrein ligt dan tegen de nieuwe stadsmuur, hetzij in de meest oostelijke insula tussen de *decumanus maximus* (de huidige Maastrichterstraat) aan de zuidzijde, de meest oostelijke *cardo* van het ‘oorspronkelijke’ dambord aan de westzijde en een oost-west straat in het tracé van de Elfde Novemberwal aan de noordzijde; hetzij in een smalle strook tussen de stadsmuur en de net vernoemde insula, waarvan het dan gescheiden is door een extra noord-zuidstraat. Deze straat, parallel aan de stadsmuur, zou ongeveer centraal door de huidige Veemarkt lopen en het projectgebied aan de westzijde afboorden of zelfs doorkruisen (Afb. 19).

Afb. 19: Romeins stadsplan van Tongeren (Vanvinckenroye 1985) met aanduiding van de locatie van het onderzoeksterrein (groen).

²¹ Deze schets is vnl. gebaseerd op Baillien 1979; Baillien 1995; Eryvynck e.a. 2014; Gerits 1989; Helsen e.a. 1988; Nouwen 2012; Pacquay 1934; Raepsaet-Charlier & Vanderhoeven 2004, Vanderhoeven 1996, 2001, 2007, 2012; Vanderhoeven & Vanderhoeven 2004; Vanvinckenroye 1985, 1995.

De stad verandert in belangrijke mate in de laat-Romeinse periode. En is daarmee geen uitzondering: overal in Gallië worden in deze periode stedelijke centra versterkt, waarbij de nieuwe versterking vaak slechts een deel van de oude stad omvatte. De idee van een centraal, keizerlijk bouwinitiatief dat hieraan ten grondslag ligt, is heel plausibel. De bouw van de muur in Tongeren gebeurde in de periode van de tweede helft 3de -1ste helft 4de eeuw, en kan in die zin zowel passen in een herformulering van keizerlijk gezag na de onderwerping van het afgescheurde Gallische Rijk door keizer Aurelianus (270-275 n. Chr.), als in de omvattende administratieve en militaire reorganisatie van de provinciale verdediging onder de Tetrarchie (294-305 n. Chr.). Of hij dateert nog later in de 4de eeuw, onder keizer Constantijn (308-337 n. Chr.).

De versterking van dit 'kernareaal' betekent hoegenaamd niet dat in de zone tussen de nieuwe muur en (wat nog restte van) de 2de eeuwse muur geen mensen meer woonden en werkten, zoals het archeologisch onderzoek aan de Minderbroedersstraat trouwens duidelijk maakte.²² Hoe wij ons de toestand van het gebouwenbestand en de aard en omvang van activiteiten in het projectgebied in deze periode moeten voorstellen, is bij gebrek aan informatie onduidelijk. Het terrein ligt in deze periode in elk geval nog steeds aan de hoofdstraat van de stad vanuit het oosten, hoewel de laatromeinse 'Maastrichterpoort' ca. 400 m westwaarts op deze straat werd opgetrokken.

Met de voor Tongeren archeologisch moeilijk te duiden 5de en 6de eeuw maken wij de overstap van laat-Romeins naar vroegmiddeleeuws Tongeren. Vroeger onderzoek ging uit van een uitdoofscenario van de Romeinse stad, waarbij de stad in deze periode werd verlaten was en het zwaartepunt verplaatst naar Maastricht, residentiestad van de bisschoppen. Vooral de archeologische data uit de opgravingen onder de OLV-basiliek nopen deze veronderstelling te herzien. Veel concreet kan er over de schaal van de bewoning en leven in de stad nog niet worden gezegd. Er was continuïteit, maar wij tasten nog in het duister wat wij ons hierbij moeten voorstellen. Misschien gaat het om een gereduceerde bewoning te midden van en gebruikmakend van deels verlaten/ruïneuze publieke en private gebouwen. Mogelijk gaat het om verspreide kleine groepjes over het voormalige stedelijke landschap die met elkaar in contact staan deels via nog bestaande Romeinse straten en deels via nieuwe assen die zich los van het vroegere dambordpatroon ontwikkelen.

Onder de Karolingers was Tongeren aanvankelijk kroondomein maar werd waarschijnlijk in de 8ste eeuw geschonken aan de kerk van Luik. Einde 9de eeuw wordt op de plaats van de huidige basiliek een Karolingisch gebedshuis opgetrokken, dat samen met de bijhorende gebouwen worden versterkt: het zgn. *monasterium*. Hier lag het hart van de middeleeuwse stad, die grotendeels een onbekende blijft. Wel is gekend dat er in deze eeuw in Tongeren munt werd geslagen.

In de 10de eeuw verwerven de Luikse bisschoppen de macht in Tongeren wanneer ze vanaf 980 immuniteit over hun domeinen krijgen. Er wordt midden 10de eeuw begonnen met de bouw van een nieuwe kerk, even groot als de voorgaande. Uit de 10de eeuw dateert ook de eerste vermelding van het kapittel.

De Luikse bisschop en het kapittel zijn twee factoren die de stad stilaan naar haar bloeiperiode brengen, samen met het handelskwartier dat zal groeien bij het *monasterium*. Symptomatisch hiervoor is dat rond het midden van de 12de eeuw niet enkel een nieuwe bisschoppelijke residentie wordt opgetrokken in dit monasterium, maar dat dit versterkt complex wordt vergroot (ca. 85 are) om plaats te bieden aan de bouw van een lakenhal en een parochiekerk, de St.-Niklaaskerk, pal tussen de *monasterium*poort en de grote kerk. Naast de aanwezigheid van het *monasterium* is het ontstaan van een marktplaats in die 12de eeuw cruciaal in de ontwikkeling van de stad. Monasterium en handelskwartier zijn de motor voor activiteit. Samen met de OLV-kerk en de Sint-Niklaaskerk vormt de Sint-Janskerk in deze periode de derde parochiekerk.

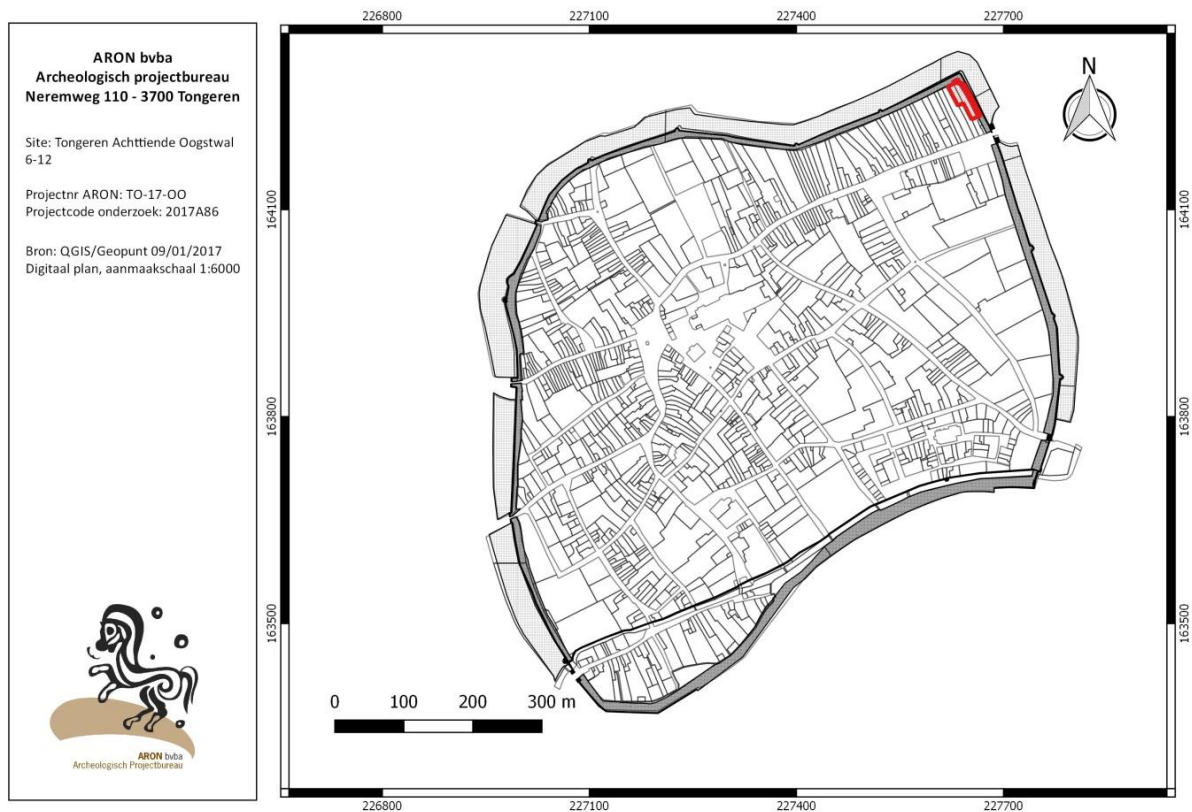
Een definitieve stap in de middeleeuwse stadsontwikkeling wordt gezet na de plunderingen van 1180 en 1213 wanneer er werk wordt gemaakt van de aanleg van nieuwe stadsmuren (Afb. 21), verstevigd met een aarden wal en voorafgegaan door een diepe gracht (Afb. 20). De stad zal zich binnen de nieuwe verdediging en rond het sinds lang versterkte *monasterium* (10de eeuw, uitbreiding 12de eeuw) verder ontwikkelen. In Bailliens fasering van de stadsmuren wordt eerst de noordwestelijke en westelijke front van de stadsmuur aangelegd, waarmee de nieuwe muur aansluit op de het tracé van de laatromeinse muur. Dit deel werd uitgerust met twee poorten, de Hemelingen- en Steenderpoort. Vervolgens komen de noordoostelijke en oostelijke segmenten aan de beurt, eveneens voorzien van twee poorten, m.n. de Maastrichter- en Moerenpoort. Tenslotte wordt de zuidrand van de stad, langsheen de noordelijke oever van de Jeker, versterkt. In dit deel wordt slechts één poort, de Jekerpoort/Luikerpoort, opgetrokken. De hele perimeter wordt behalve poorten ook voorzien van torens. Met de

²² Vanderhoeven e.a. 1994.

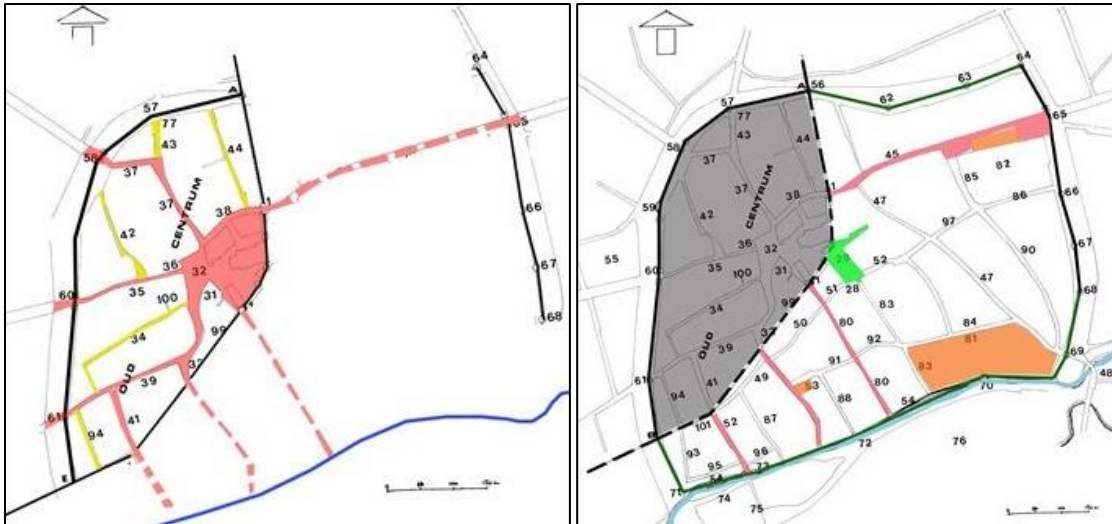
bouw van deze muur in de 13de eeuw verschuift de perimeter van de versterkte stad, die in de laat-Romeinse tijd hellingopwaarts was verschoven, terug richting Jekervallei.

Afb. 20: Zicht uit 1957 op de stadsmuur en -gracht aan de Elfde Novemberwal, vóór de demping van de gracht. Genomen van nabij de hoek Achttiende Oogstwal-Elfde Novemberwal, op de voorgrond de Schaetzentoren (bron: SAT 12.03.02-II-087B, 2017A86).

Afb. 21: De stadsplan van Tongeren met aanduiding van het projectgebied (rood) in het primair kadasterplan van 1827 en van de middeleeuwse versterkingen (zwart: stadsmuur; donkergrijs gearceerd: stadswal; lichtgrijs gearceerd: stadsgracht), (bron: QGI/SAT).

Afb. 22: De fasering van de aanleg van de middeleeuwse stadsmuur van Tongeren met aanduiding van de grote verkeersassen (rood), uit Marinis 2004, o.b.v. Baillien 1979).

Parallel met een dergelijke langdurige werf liep ook een groot bouwproject in het *monasterium*: de afbraak van de Romeinse kerk (met uitzondering van de westtoren) voor de bouw van een nieuwe Gotische kerk. Het projectgebied ligt in deze tijdspanne van grote bouwwerken in de noordoostelijke hoek van de nieuwe stadsmuur, onmiddellijk achter het muursegment dat de Maastrichterpoort verbindt met deze hoek. Een deel van het waarschijnlijk onbebouwde terrein zal zijn afgedekt door de aarden wal achter de stadsmuur.

Afb. 23: De ligging van het projectgebied (rode polygoon) t.o.v. het Romeinse stratennet (rode lijnen), de 2de E Romeinse stadsmuur (groene stippellijn, gereconstrueerd tracé) en de middeleeuwse stadsversterking (volzwart = stadsmuur, gearceerd is stadsgracht resp. -wal). De achtergrond is een vereenvoudigde versie van het GRB.

Op de bloei die de stad vanaf de 13de eeuw kende, volgde onvermijdelijk een periode van troebelen. De gevolgen van de belegeringen en dus rampspoed die de stedelingen in de komende eeuwen ondergaan, proberen zij steeds weer te boven te komen.

Een laatste uitbreiding van de stadsversterkingen gebeurt in de 16de eeuw wanneer uiteindelijk het Looiers-/Leurenkwartier, dat waarschijnlijk al sinds de 14de eeuw was beschermd met een aarden wal en palissade, definitief wordt opgenomen in het versterkte stadsareaal. Bij deze uitbreiding werd aansluitend op de Velinxtoeren, de hoektoren van de 13de eeuwse omwalling, de 'nieuwe' Luikerpoort gebouwd. Het grootse plan om de Velinxtoeren via een nieuwe stenen muur te verbinden met zijn tegenhanger op de zuidoosthoek van de stad zou nooit volledig worden gerealiseerd. De muur bleef beperkt tot de twee uiteinden: enerzijds een gebogen segment van ca. 200 m lang vanaf de Luikerpoort tot de lijn van de Herckenrodestraat, anderzijds een muurstuk vanaf de hoektoren bezuiden de Moerenpoort tot net over de Jeker met aansluitend een westwaartse stuk van een 50tal meter. Tussenin werd enkel een aarden wal (Kastanjewal) gerealiseerd.

De 16de tot 18de eeuw wordt voor Tongeren ook wel omschreven als de periode van de belegeringen en bezettingen. Tongeren en het hele prinsbisdom Luik vormden één grote corridor voor de rondtrekkende legers van de toenmalige geopolitieke grootmachten in afwisselende rollen van rivalen en bondgenoten. Los van het menselijk leed resulteert dit in materiële verwoestingen, en gelet op de militaire context mag dan ook niet verwonderen dat met name de stadsversterkingen keer op keer in het middelpunt van de storm lagen. Kenschetsend is bijv. de toestand waarbij de Fransen in 1673 de stadspoorten opblazen en delen van de stadsmuren laten afbreken, om het jaar nadien deze in allerijl te laten herstellen als verdediging tegen de Hollanders. Een tragisch 17de eeuwse hoogtepunt wordt bereikt voor Tongeren als diezelfde Fransen er in 1677 niet voor terugschrikken om de stad in brand te steken, een voorval dat naast kerken en kloosters ook honderden huizen verwoest. Deze wandaad werd vereeuwigd in het schilderij 'De grote brand van Tongeren' van 1687.

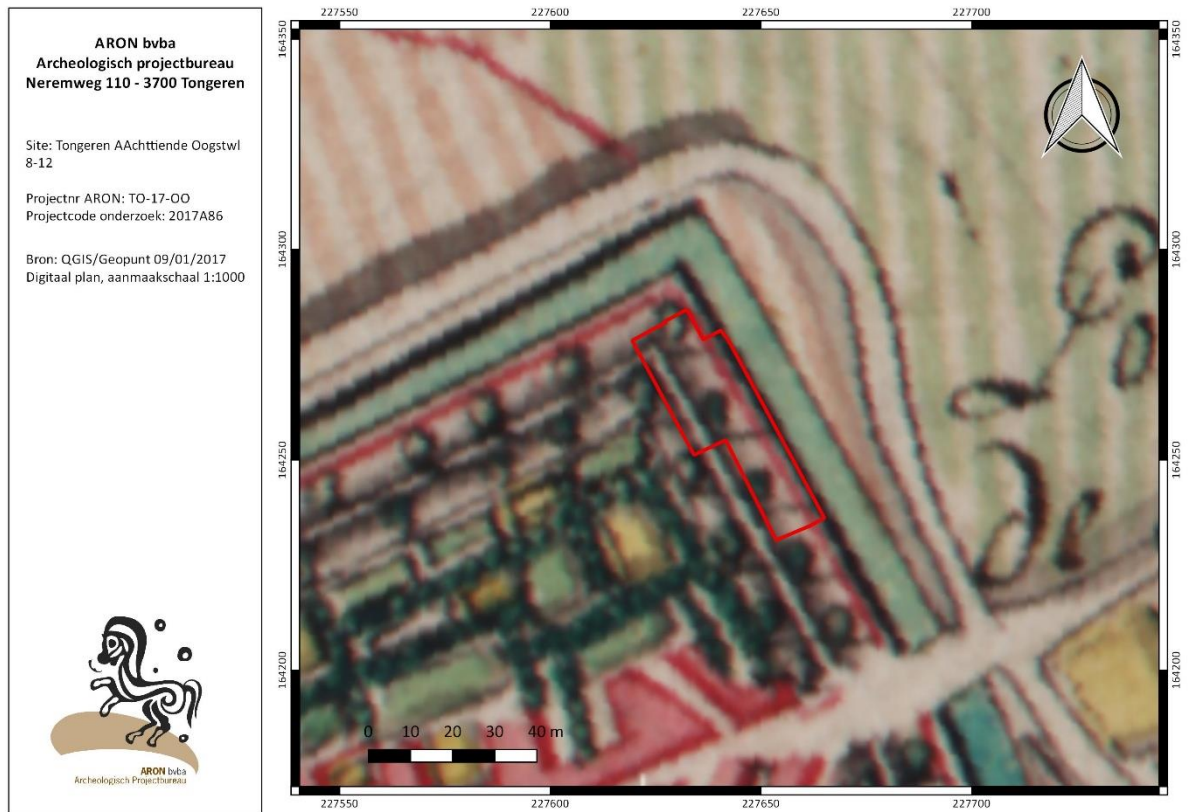
In de 18de eeuw, waarin ook Tongeren weer niet gespaard bleef van rondtrekkende legers die elkaar bevochten, werd toch ook gewerkt aan de heropbouw van de stad. De nodige financiële armslag hiervoor verkreeg men onder meer door de verkoop van de beemden. Gedurende het tweede kwart van de eeuw laat het stadsbestuur de stadsmuren en –poorten heropbouwen in baksteen. Het einde van deze eeuw betekent ook het einde van het Ancien Régime en de komst van de Franse revolutionaire troepen. Na hun intocht in 1794 volgde in 1795 de aanhechting bij Frankrijk en de daar bijhorende bestuurlijke reorganisatie. Deze 'herstart' bleef niet zonder gevolgen op het bouwkundig patrimonium van de stad: kerkelijke goederen, zoals bijv. de talrijke kloostergebouwen, werden systematisch verkocht en verdwenen al snel onder de sloophamer.

Tongeren zet de 19de eeuw in onder Frans bewind maar komt na Waterloo in Nederlandse handen en wordt deel van Limburg, om vervolgens vanaf 1830 definitief in het nieuwe België lag. Net als vele andere steden deelde Tongeren in deze eeuw in een gevoel van modernisering en groei. Eén pijnlijk gevolg hiervan was echter de slechting van stadsmuren en/of de demping van stadsgrachten: op enkele muurpanden, torens en de Moerenpoort na verdwijnt de stadsverdediging tussen 1817 en 1876 uit het stadsbeeld. De Maastrichterpoort werd al in 1816/1817 ontmanteld, de afbraakwerken aan de muur ter hoogte van de Veemarkt werden in 1863 door de gemeenteraad goedgekeurd.

Ondanks deze 'opening' van de stad zal tot in het begin van de 20ste eeuw de bebouwing in beperkte mate uitdeinen over de voormalige wallen en blijft het landelijk karakter buiten de historische kern nog grotendeels bewaard. Na Wereldoorlog II zal de stedelijke ontwikkeling pas echt een hoge vlucht beginnen nemen.

2.2.2. Beknopte historie van het onderzoeksterrein

De gebruikelijke iconografische bronnen van Tongeren zijn onbruikbaar voor het projectgebied omdat ze hetzij een zicht vanuit het zuiden, vanaf de lagergelegen Jekervallei, hetzij vanuit het westen bieden. Het historisch kaartmateriaal geeft zonder uitzondering aan dat het projectgebied vanaf midden 18de eeuw in de onbebouwde tuinzone van percelen aan de Maastrichterstraat ligt, in de 'oksel' van de middeleeuwse stadswal (Afb. 24, 25, 26). Wij kunnen veronderstellen dat dit de toestand was vanaf de 13de eeuw, wanneer de stadsmuur werd aangelegd, en waarschijnlijk zelfs nog enkele eeuwen verder terug in de tijd.

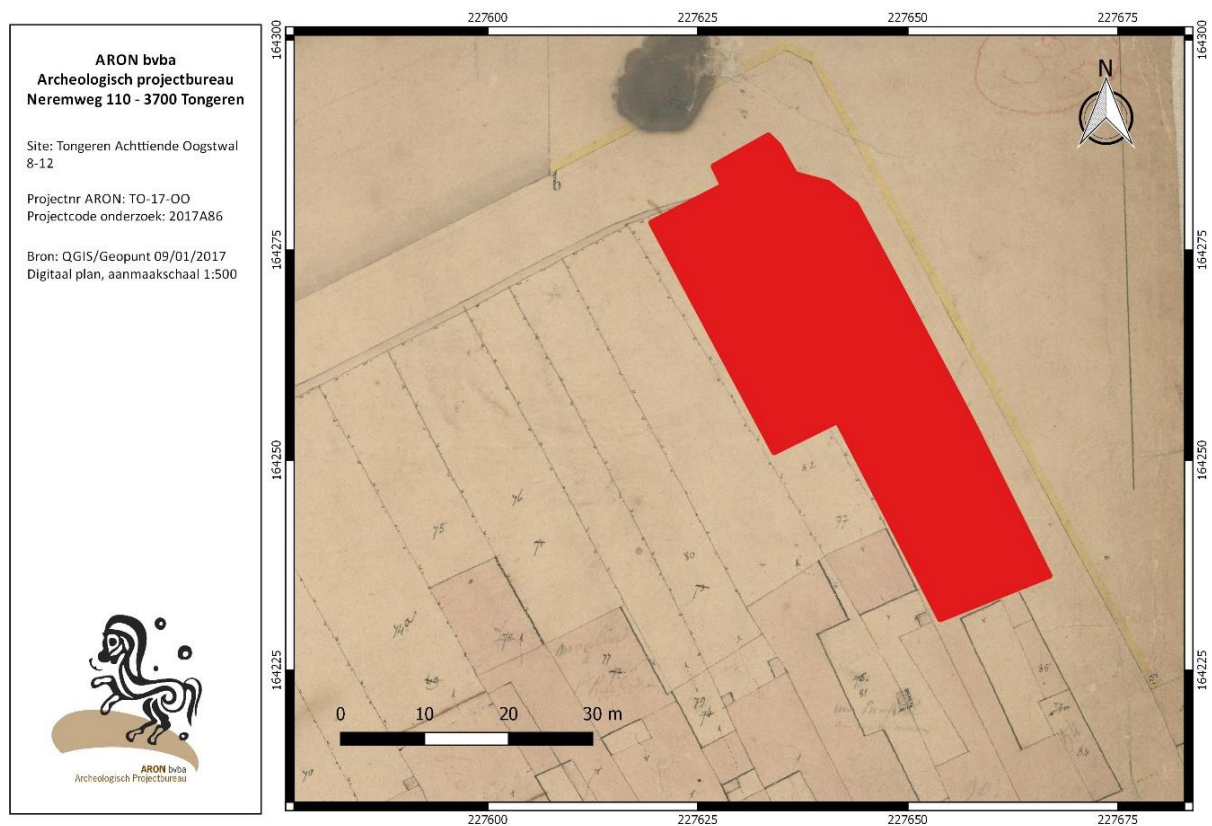
Afb. 24: Detail uit de kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgesteld door Graaf de Ferraris (1771-1778) met situering van het onderzoeksterrein.

Afb. 25: Detail uit de Atlas van de Buurtwegen (ca. 1841) met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood).

Afb. 26: Detail uit de Vandermaelenkaart (1846-1854) met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood).

Afb. 27: Detail uit de Aligmentkaart van Tongeren van 1829 met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood).

De meest accurate kaart die voor het projectgebied ter beschikking staat is de **primitieve kadasterkaart** van Tongeren van 1827, die we hier gebruiken in de zgn. ingekleurde Aligment-versie van 1829 (Afb. 27). De

bebouwing richt zich op de Maastrichterstraat, de achterzijde van de percelen zijn tot aan de middeleeuwse stadswal grotendeels onbebouwd.

De **topografische kaarten** van het Militair Cartografisch Instituut, opvolger het Militair Geografisch Instituut en uiteindelijk opvolger het Nationaal Geografisch Instituut, zijn opgemaakt op een schaal die zich niet bijzonder goed leent voor een projectgebied in een stedelijke context. We tonen hier als eerste de topografische kaart uit 1904 omdat deze van 1873 al te zeer geschematiseerd is voor de bouwblok ten noorden van de Maastrichterstraat. De kaart van 1904 (Afb. 28) geeft dezelfde 'lege' locatie weer als de Alignementskaart van 1829 (Afb. 27).

Afb. 28: Detail uit de topografische kaart uit 1904 met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood).

Dit beeld kan worden bevestigd met een foto met zicht op de Achttiende Oogstwal en het nog bestaande huis op de hoek met de Maastrichterstraat. Hier vangen wij een glimp op van de zone van het projectgebied op de overgang naar de 20ste eeuw: de foto is niet gedateerd maar is te situeren na 1904 en vóór 1910-1920 (Afb. 29).²³ De zone van het projectgebied, achter het hoekhuis, is duidelijk een onbebouwd terrein/tuin. De toestand blijft dezelfde op de topografische kaart van 1939, op de kaart van 1969 (Afb. 30) daarentegen zien we aan de Achttiende Oogstwal ter hoogte van de huisnummers 8-12 een bouwblokje verschijnen. 20 jaar (Afb. 31) later is de gehele gevelfront aan de Achttiende Oogstwal ingekleurd en is ondertussen ook het huis aan de Elfde Novemberwal 57, dat al vaagweg op een onscherpe luchtfoto van 1971 te herkennen is, aangeduid.

²³ Op een foto van 1904 van de Kroningsprocessie ter hoogte van de Maastrichterpoort is het hoekhuis nog niet aanwezig. Een andere foto, gedateerd tussen 1910-1920, toont het huis al wel.

Afb. 29: Ongedateerde fotografische opname van de Achttiende Oogstwal en het hoekhuis van de Maastrichterstraat. Schuin achter dit huis ligt het onbebouwde projectgebied (Bron: SAT 12.03.29-XXIX-214B).

Afb. 30: Detail uit de topografische kaart uit 1969 met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood).

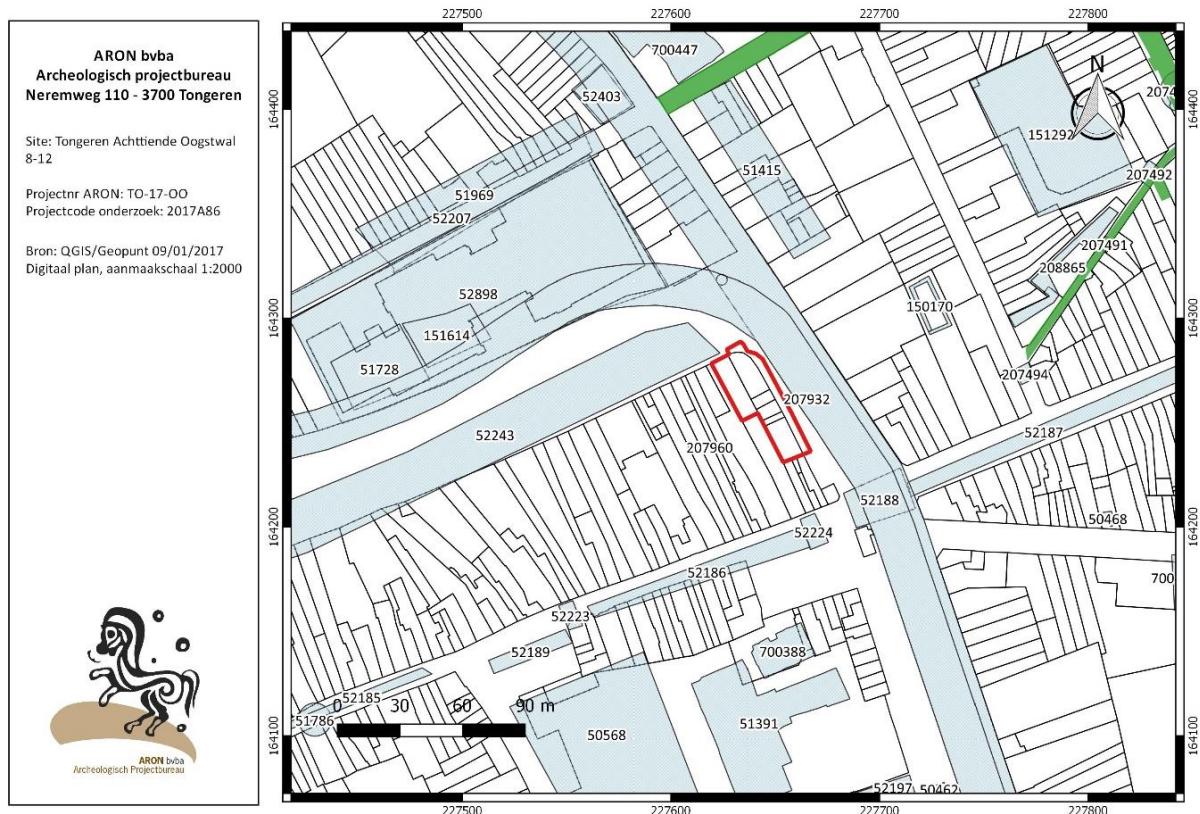
Afb 31: Foto van het onderzoeksterrein vanuit NO, gemaakt i.h.k.v. een niet-gerealiseerde bouw aanvraag voor een appartementsgebouw uit 1976 (Bron: SAT Bouwdossier 3618).

Afb. 32: Detail uit de topografische kaart uit 1989 met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood).

2.3 Archeologische situering van het onderzoeksgebied

In de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) worden rondom het projectgebied een aantal vindplaatsen aangeduid (Afb. 33). De historische kern van Tongeren is een vastgestelde archeologische zone met talrijke gekende vindplaatsen, dus voor het overzicht hiervan in de buurt van het projectgebied beperken we ons tot de onmiddellijke omgeving ervan.

Afb. 33: Detail uit de Centrale Archeologische Inventaris in combinatie met een vereenvoudigde versie van het GRB, met aanduiding van de omliggende vindplaatsen (lichtblauw), gebeurtenissen (groen) en het onderzoeksterrein(rood).

Onmiddellijk ten noorden en oosten van het projectgebied weerspiegelen een aantal locaties in de Centrale Archeologische Inventaris het deels gekende en deels vermoede tracé van de Romeinse en middeleeuwse stadversterkingen van Tongeren. Voor de Romeinse stadsmuur en –poort gaat het om CAI nrs. 52188+207932, voor de middeleeuwse opvolgers ervan om CAI nrs. 52243, 52188 en 207960. Een deel van deze middeleeuwse stadsmuur met twee torens is ten westen van het projectgebied bovengronds bewaard gebleven en sinds 1992 onder de naam ‘Middeleeuwse stadsomwalling: muurstuk A’ beschermd als monument²⁴.

Van de Maastrichterstraat ten zuiden van het projectgebied is gekend dat zij grosso modo het tracé herneemt van de Romeinse *decumanus maximus*, de oost-west hoofdas doorheen de stad (CAI nrs. 52186 en 52224). Tijdens de archeologische opvolging van de rioleringswerken van 1934-1935 kon deze gebruikscontinuïteit worden gedocumenteerd, en kwamen ook resten van gebouwfunderingen aan het licht. Sinds de Romeinse periode heeft deze straat haar rol als hoofdas nooit meer opgegeven. Ter hoogte van de Veemarkt werd het restant van een Romeinse Kieselstraat waargenomen die de *decumanus* kruist (CAI nr. 52224) en waarvan het verlengde langsheen of in het projectgebied loopt.

Het hele huidige bouwblok ten westen van het projectgebied tussen de Maastrichterstraat en de Elfde Novemberwal, tot aan de 320 m westelijker gelegen Schuttersgang, bevat geen enkele vindplaats in de CAI. De uitgevoerde opgravingen in het kader van het Aniciusproject aan de noordzijde van de Elfde Novemberwal (CAI nrs. 51728, 52898 en 151614) en van het Ambiotel en het Julianuscomplex aan de zuidzijde van de Maastrichterstraat (resp. 700388 en 51391) geven wel een goede indicatie van de complexiteit en de rijkdom van

²⁴ <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/2969>

het archeologisch bodemarchief dat in het vernoemde bouwblok, en bij uitbreiding eventueel ook in het projectgebied, kan worden verwacht.

2.4 Gaafheid van het terrein: gekende verstoringen

Goed in te schatten verstoringen in het projectgebied omvatten de kelders onder de bestaande bebouwing op de percelen 82G, 83T, 83W, 83Y en 83X. De verstoring ten gevolge van de aanleg van deze kelders reikt ca. 2,60 m onder vloerniveau. De exacte oppervlakte van elke kelder is nog niet vastgesteld i.h.k.v. de voorbereiding van het projectdossier en bij de opmaak van deze studie nog niet gekend, maar beslaat max. ca. 465 m² (*supra*).

Sinds een ongunstig advies van het stadsbestuur in 1959 voor de oprichting van een tankstation en idem 1961 voor de aanleg van een smeerinrichting en opslagplaatsen voor brandstoffen, én een niet-gerealiseerde bouwaanvraag voor een appartementsblok in 1976, blijkt perceel 83V onbebouwd te zijn gebleven.²⁵

De schade-kaart aan gebouwen tijdens WO II wijst uit dat er gebouwen in de onmiddellijke nabijheid werden beschadigd, maar niet het projectgebied zelf. Uit al het kaartmateriaal dat werd geraadpleegd en dat teruggaat tot in de 18de eeuw (*supra*), blijkt dat het projectgebied een onbebouwd achterliggend terrein is geweest. Indicaties voor grootschalige verstoringen ontbreken.

In het verre verleden zijn er in en/of om het projectgebied mogelijk activiteiten geweest waarvan de juiste impact niet is in te schatten maar die wij hier toch meegeven. Deze ingrepen, die waarschijnlijk nog ouder bodemarchief hebben verstoord, maken ondertussen zelf integraal deel van uit het archeologisch bodemarchief.

In zoverre het tracé van de Romeinse en de middeleeuwse stadsversterking in of op de rand van het projectgebied verliep, is zeker ook met de negatieve gevolgen van de aanleg hiervan op ouder bodemarchief rekening te houden. Ook de bouw van de stadsmuur met aanleg van een funderingssleuf op het einde van de 2de eeuw na Chr. kan oudere bewoningssporen uit de 1ste en 2de eeuw in het projectgebied, op de rand van het stratengrid, hebben verstoord.

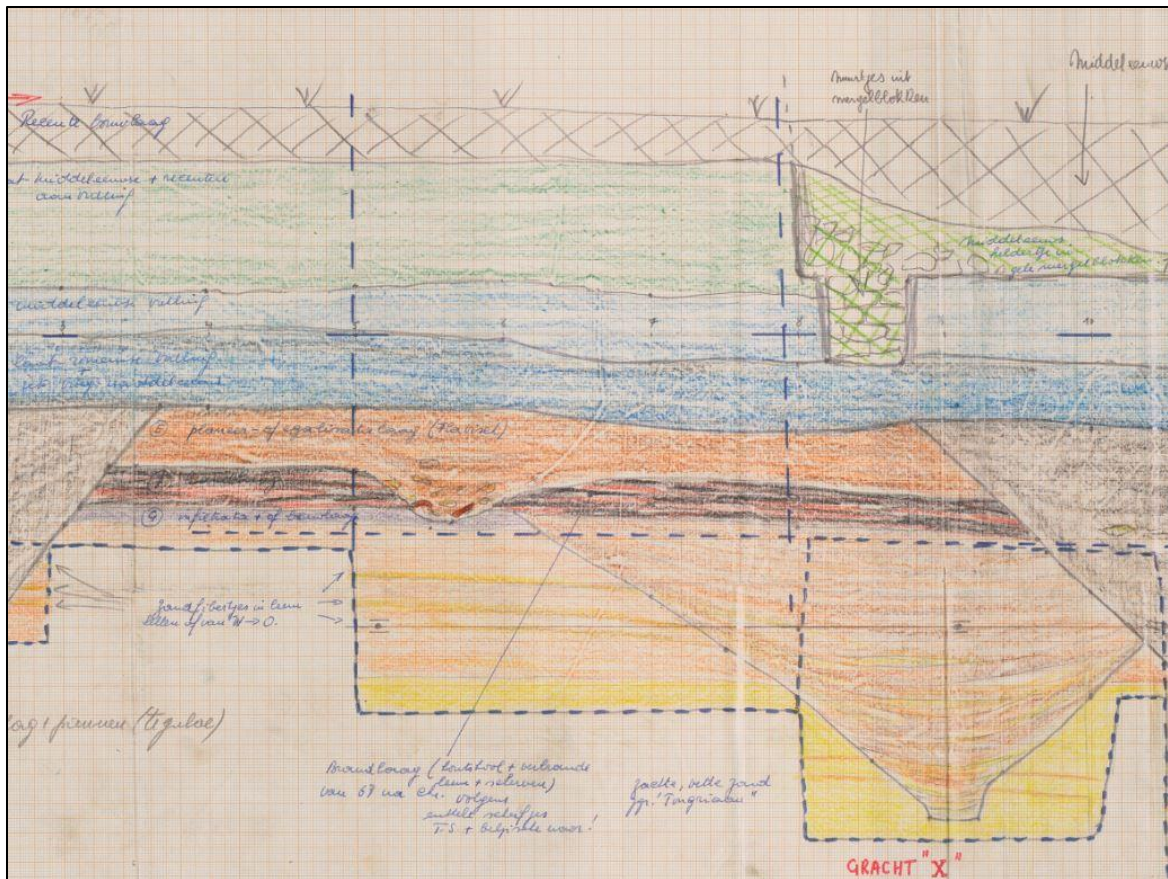
De impact van de bouw van de middeleeuwse muur zal, indien hij inderdaad zoals aangenomen werd opgetrokken op de funderingen van de Romeinse voorganger, geringer zijn geweest op de onmiddellijke omgeving. De aanleg van de ca. 8m brede aarden wal achter de middeleeuwse muur heeft misschien ook aanleiding gegeven tot enig voorbereidend egalisatie- en graafwerk en zal door zijn gewicht ook verantwoordelijk zijn voor compactering van grondsporen. Anderzijds heeft deze grondmassa dan weer gezorgd voor een afdekking van een bodemarchief.

Een laatste negatieve bodemingreep vóór de huidige bebouwing is waarschijnlijk de afgraving van de wal en vooral de afbraak van de stadsmuur tussen de Maastrichterpoort en de noordoostelijke hoek bij de Elfde Novemberwal. Wanneer de ontmanteling van dit muursegment gebeurde is niet precies gekend, maar zal in de tweede helft van de 19de eeuw zijn uitgevoerd. Van de Maastrichterpoort weten wij dat ze in al 1816/1817 werd ontmanteld, de afbraakwerken aan de muur ter hoogte van de Veemarkt werden in 1863 door de gemeenteraad goedgekeurd.²⁶

Om aan de hand van gekende verstoringen op het terrein de graad van verstoring van een eventueel archeologisch bodemarchief in dit terrein enigszins te kunnen evalueren, is een inschatting van de omvang van een dergelijk archeologisch bodemarchief onontbeerlijk. Een leidraad hiervoor is de archeologische stratigrafie die in 1964 bij de bouw van een appartementsblok werd geregistreerd ter hoogte van het projectgebied, aan de overkant van de Achttiende Oogstwal (Achttiende Oogstwal 15, Afb. 34). Een essentiële nuance bij de informatie uit deze archeologische interventie is het feit dat dit terrein buiten de 2de eeuwse Romeinse stad lag, het projectgebied onder deze studie ligt erbinnen. De ligging vóór of achter de stadswal heeft vanzelfsprekend een groot gevolg voor de omvang en complexiteit van het respectievelijke bodemarchief. Vanaf de bouw van de laat-Romeinse stadsmuur in de 4de eeuw na Chr. lag ook het projectgebied zelf strikt genomen extra muros, hoewel niet ondenkbaar is dat de tweede eeuwse muur nog (gedeeltelijk) bewaard was. Met de aanleg van de middeleeuwse stadsversterking in de 13de eeuw ligt het projectgebied opnieuw binnen de muren.

²⁵ SAT 10.13878: uittreksel uit het register der beraadslagingen van het schepencollege van 24/11/1961; bouwdoossier 3618, SAT.

²⁶ Janssen 1865.

Afb. 34: Detail uit de profieltekening van W. Vanvinckenroye van de bouwput aan de Achttiende Oogstwal 15 (Bron: opgravingsarchief W. Vanvinckenroye, Gallo-Romeins Museum Tongeren, oorspronkelijke schaal 1:20).

Op de profieltekening ligt onder een bouwvoor van 30-40 cm dik een laat-middeleeuwse tot recente laag (groen) die op haar beurt een middeleeuws pakket (lichtblauw) en de zgn. zwarte laag (donkerblauw) afdekt. De bovenkant van deze ca. 50 cm dikke zwarte laag ligt op 160-180 cm onder loopvlak. Deze laag dekt de twee 2de eeuwse Romeinse grachten af (grijszwarte uiteinden links en rechts) die oudere niveaus doorsnijden: een flavische egalisiatielaag (oranje), de brandlaag van 69 na Chr. (rood en zwart, ca. 2,50 m onder loopvlak) en een pre-flavische infiltratie- en/of bouwlaag (paars). Deze laatste wordt nog doorsneden door een gracht met 'enkelbreker' (de zgn. gracht 'X').

Daar waar in dit profiel de stratigrafische opbouw van het Romeinse bodemarchief eindigt met de flavische periode en wordt afgesloten met de zwarte laag, moet voor het projectgebied intra muros rekening gehouden worden met een doorlopende opbouw gedurende de 2de tot 4de eeuw na Chr.

De resultaten van de Aniciusproject-opgravingen aan de Elfde Novemberwal illustreren dit op overtuigende manier (Afb. 35): onmiddellijk onder de zwarte laag verschenen aan weerszijden van een Romeinse kiezelstraat de restanten van Romeinse stadswoningen op steensokkels uit de 2de tot de 3de (en misschien 4de eeuw). De weg dateert waarschijnlijk al uit de 1ste eeuw na Chr., wanneer de bewoners van dit deel van de stad leven in houtbouwhuizen. De oudste vondsten die echter werden aangetroffen dateren uit de het (Midden-?) Neolithicum. Het gaat om vage concentraties van vuursteen, aardewerk, verbrand bot en houtskool. Dit materiaal, dat aanvankelijk aan de oppervlakte heeft gelegen, is in de loop der tijden door biologische activiteiten naar beneden gesijpeld. De overgrote meerderheid van vondsten is echter bij de aanleg van de Romeinse stad opgeruimd, zodat het moeilijk is de ware aard van deze prehistorische nederzetting te krijgen. ²⁷

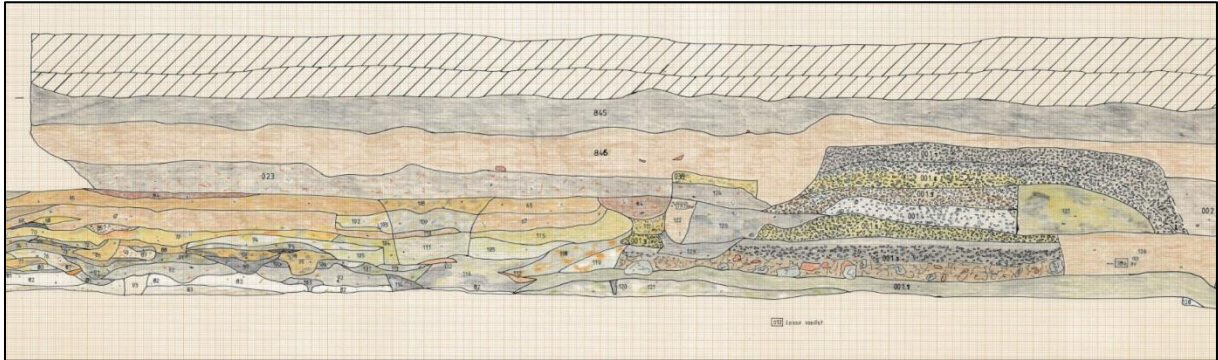
Ook andere opgravingen op nabijgelegen locaties zoals bijv. aan de Vermeulenstraat²⁸ en Bilzersteenweg²⁹ hebben aangetoond dat het tertiaire zand onder de Romeins stratigrafie aan de noordzijde van het huidige stadsareaal handgevoemd aardewerk en lithische artefacten kan bevatten. Deze vondsten dateren in het

²⁷ Vanderhoeven & Vynckier 1998; Borgers e.a. 2009; Wijns 2010.

²⁸ Vermeulenstraat 2, zie Vanderhoeven & Vynckier 2010; Vermeulenstraat 4, zie De Winter & Reygel, sd.

²⁹ De Winter 2010; De Winter en Driesen 2010.

mesolithicum/neolithicum. Soms zijn dergelijke artefacten weliswaar opgenomen in Romeinse contexten maar refereren zij net zozeer naar verdwenen prehistorische occupatie op deze plek of in de onmiddellijke buurt ervan.³⁰

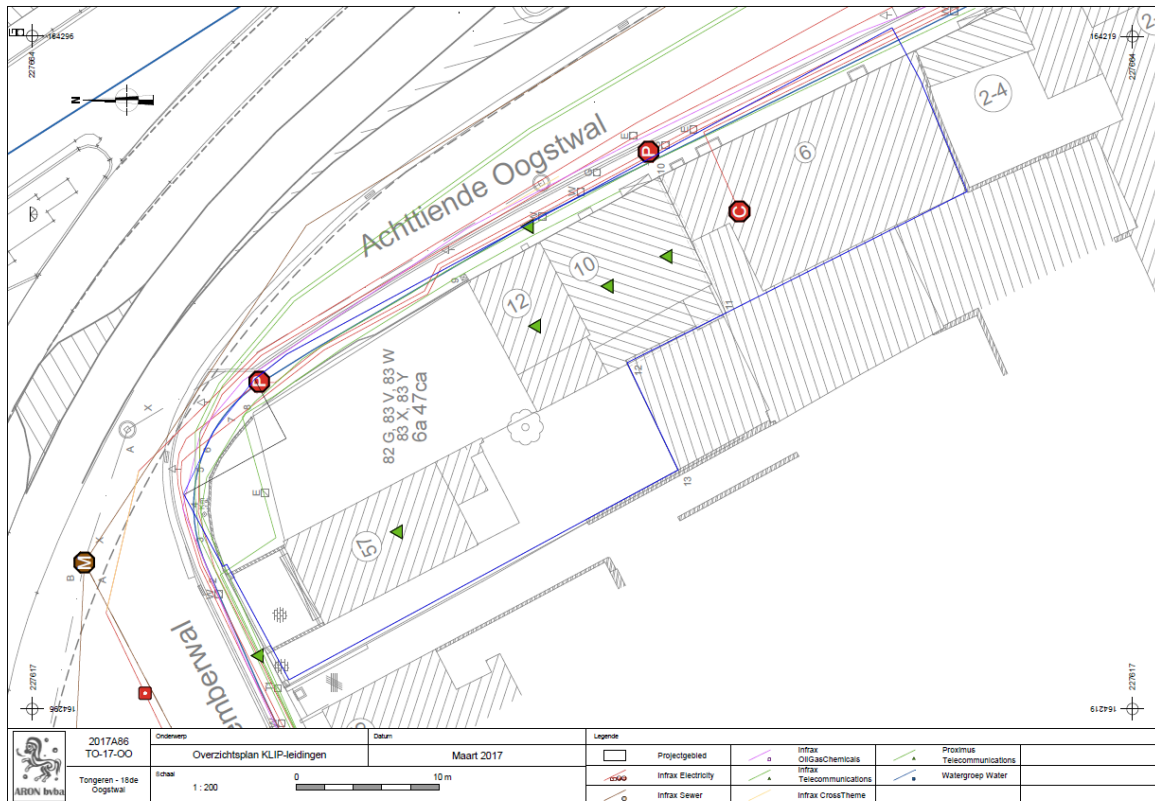

Afb. 35: Detail uit de profieltekening van de Aniciusproject-opgraving aan de Elfde Novemberwal: de hoogte van het profiel vanaf de top van de zwarte laag (99,081 m TAW) onder de verstoorde grond (schuine arcering) tot de onderzijde is 2,50 m (Bron: opgravingsarchief SAT, oorspronkelijke schaal 1:20).

Op basis van de net vernoemde naburige locaties mag worden aangenomen dat in het projectgebied een archeologisch bodemarchief kan aanwezig zijn. Hoewel de beschikbare bronnen geen indicatie van grootschalige bodemingrepen aantonen, is niet volledig uit te sluiten dat dit archief onder niet-gedocumenteerde verstoringen heeft geleden. Van gekende verstoringen zijn de kelders onder de woningen het best gedocumenteerd: een 2,60 m diepe ingreep in de bodem met een maximale oppervlakte van ca. 261 m². Toch betekent ook dit niet automatisch dat alles verloren is, zelfs hieronder kan nog intacte archeologische stratigrafie van de oudste bewoningsfasen van de Romeinse stad bewaard zijn gebleven.

Bij het Kabel- en Leidingen Informatie Portaal (KLIP) werd informatie opgevraagd over de in het plangebied aanwezige nutsleidingen (Afb. 36, BIJLAGE 4). Hieronder wordt een kort overzicht gegeven van de gekende leidingen op of rondom het onderzoeksterrein. Op te merken hierbij is dat de diepte en breedte van de sleuven voor het uitgraven van deze leidingen tot op heden onbekend blijft.

³⁰ Vanderhoeven & Vynckier 1998, 44.

Afb. 36: Overzicht aanwezige nutsleidingen op projectgebied (KLIP).

- De Watergroep: Ondergrondse drinkwaterleiding op de stoep van de Elfde Novemberwal en Achtttiende Oogstwal, in de zone van het projectgebied (Afb.36, BIJLAGE 4, blauw).
- Proximus: Ondergrondse telecommunicatiekabel op de stoep van de Elfde Novemberwal en Achtttiende Oogstwal met huisaansluitingen naar de bestaande woningen (Afb. 36, BIJLAGE 4, groen).
- Infrax:
 - o Openbare verlichting, hoogspanning en laagspanning: Ondergrondse leidingen bevinden zich op de stoep van de Elfde Novemberwal en Achtttiende Oogstwal, in de zone van het projectgebied. Een bovengrondse zichtbare electriciteitskabinet is zichtbaar thv de Achtttiende Oogstwal 6. (Afb.37, BIJLAGE 4, rood).
 - o Telecommunicatie: Een ondergrondse leiding dwarst het terrein in de NO-hoek, naast het huis aan de Elfde Novemberwal nr. 57. Verder zijn er leidingen aanwezig op de stoep van de Elfde Novemberwal en Achtttiende Oogstwal, in de zone van het projectgebied (Afb.36, BIJLAGE 4, groen).
 - o Gas: Een lage druk aardgasleiding bevindt zich op de stoep van de Elfde Novemberwal en Achtttiende Oogstwal, in de zone van het projectgebied (Afb.36, BIJLAGE 4, paars).
 - o Riolering: Riolering aanwezig in het midden van de wegen. Deze komt niet in de zone van de ondergrondse ingrepen (Afb. 36, BIJLAGE 4, bruin).
- Agentschap wegen en Verkeer: Geen kabels en leidingen in deze zone
- Telenet: Geen kabels en leidingen in deze zone

2.5 Onderzoeksvragen

Wat zijn de gekende archeologische gegevens in het projectgebied?

Concrete informatie over het bodemarchief in het projectgebied ontbreekt bij gebrek aan archeologisch onderzoek. Uit archeologische waarnemingen en terreinonderzoek in de onmiddellijke nabijheid van het projectgebied blijkt dat in de directe omgeving ervan goed bewaarde Romeinse en middeleeuwse bewoningssporen voorkomen naast resten van de stedelijke infrastructuur en verdediging. De dikte van de geregistreerde stratigrafie onder maaiveld bedraagt globaal tussen 2,50 – 3 m, zonder rekening te houden met zeer diepe archeologische sporen.

Welke informatie geven de gekende historische en iconografische gegevens van het projectgebied?

Het chronologisch overzicht van de historische bronnen toont aan dat het projectgebied, ingekapseld in de noordoostbocht van de stadswal, althans vanaf midden 18de eeuw een 'lege' zone was aan de achterzijde lag van percelen georiënteerd op de Maastrichterstraat. Het terrein zal dus als weide, boomgaard en/of moestuin in gebruik zijn geweest. Ons inziens is de kans groot dat het terrein ook in de eeuwen vóór de aanleg van de stadsversterking in de 13de eeuw op die manier werd gebruikt.

Wat is de evolutie van de historische bebouwing en van het landgebruik van het terrein?

Zie hierboven

Wat zijn de gekende verstoringen (van de huidige verhardingen, riolering, allerhande leidingen, enz)? Hoe diep gaan deze verstoringen en over welke oppervlakte verspreiden ze zich?

De bestaande bebouwing en begroeiing op het terrein is weergegeven op Afb. 3. De oppervlakte van de kelders is momenteel niet precies gekend maar de totale oppervlakte ervan bedraagt maximaal ca. 465 m²: ca. 105 m² (oppervlakte bebouwing perceel 82G) en ca. 360 m² (percelen 83T, 83W, 83X en 83Y). De bodemoppervlakte die niet verstoord is door kelders bedraagt 935-465 m² = 470 m². Hiervan ligt ca. 85 m² in openbaar domein, m.n. de Achttiende Oogstwal/Elfde Novemberwal. Dit laat veronderstellen dat een deel van deze oppervlakte minstens zal zijn verstoord door wegenis-, riolerings- en nutsleidingwerken.

Het overzichtsplan van alle gekende kabels en leidingen is terug te vinden onder Afb. 36 en in BIJLAGE 4. Er lopen meerdere leidingen (elektriciteit, aardgas, telecommunicatie, ...) over de stoep van de Elfde Novemberwal en de Achttiende Oogstwal, binnen het projectgebied. Verder is een leiding van de telecommunicatie aanwezig in de noordoosthoek van het braakliggende perceel 83V.

Wat is de impact van de geplande werken?

De geplande bodemingrepen omvatten de machinale uitgraving van een ondergronds niveau onder alle percelen en onder een deel van het openbaar domein, met een oppervlakte van 935 m² en een diepte van 3,92 m onder het laagste punt van het terrein (op 97,24 m TAW).

Op basis van de gekende stratigrafie van nabijgelegen terreinen kan worden aangenomen dat een dergelijke ingreep een archeologisch bodemarchief, met uitzondering van uitzonderlijk diep uitgegraven sporen zoals bijv. waterputten, volledig zal verstoren.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande en gekende bronnen over het archeologische potentieel van het terrein?

Archeologisch onderzoek in een gelijkaardig geologisch kader (Tertiair zand en/of Quartaire leem) op nabijgelegen locaties zoals bijv. aan de Elfde Novemberwal, Vermeulenstraat en Bilzersteenweg heeft aangetoond dat het

tertiaire zand onder de Romeins stratigrafie aan de noordzijde van het huidige stadsareaal prehistorische artefacten kan bevatten. Deze vondsten dateren in het mesolithicum/neolithicum. Soms zijn dergelijke artefacten weliswaar opgenomen in Romeinse contexten maar refereren zij net zozeer naar verdwenen prehistorische occupatie op deze plek of in de onmiddellijke buurt ervan. Deze vaststellingen rechtvaardigen de aanname dat prehistorische sporen/vondsten ook in het projectgebied kunnen voorkomen.

Op basis van de informatie uit naburige archeologische onderzoeken kan men aannemen dat het projectgebied een hoog potentieel heeft voor bewoningssporen van de Romeinse stad, zowel de vroege niet-ommuurde stad als de 2de eeuwse ommuurde opvolger. Of het projectgebied binnenin een insula dan wel aan de straatkant ervan lag, zal niet zonder effect zijn op de aard van de sporen, maar doet in se niets af aan het belang ervan. Mogelijk bevat de ondergrond van het projectgebied ook getuigenissen van de bouw van de stadsmuur.

Of en in welke mate de bouw van de gereduceerde 4de eeuwse stadsomwalling een negatief effect heeft gehad op het gebruik van het projectgebied is onduidelijk, maar er dient zeker niet automatisch te worden uitgegaan van een opgave van deze perifere zone. Behalve bewoningssporen uit de laat-Romeinse periode moet ook rekening gehouden worden met sporen van de ontmanteling van de 2de eeuwse stadsmuur.

Hoewel het projectgebied in de vroege, volle en late middeleeuwen nabij dé grote verkeersas van de stad lag, is toch duidelijk dat het dan terrein in de 'achtertuin' van percelen lag die helemaal op de Maastrichterstraat waren georiënteerd, des te meer na de bouw van de 13de eeuwse stadsverdediging. De facto wordt het projectgebied een geïsoleerde hoek in het stadsareaal, waarschijnlijk vnl. in gebruik als moestuin/weide.

Het historisch kaartmateriaal bevestigt dit gebruik van het terrein vanaf midden 18de eeuw tot in de 20ste eeuw. Pas dan wordt er aan de Achttiende Oogstwal gebouwd en wordt ook het huis aan de Elfde Novemberwal opgetrokken, en zal er door de onderkelderingen voor het eerst op 'grotere' schaal ingegrepen zijn geweest in het archeologisch bodemarchief.

Periode	Verwachting onderzoeksgebied
Steentijd	
• Paleolithicum (1.300.000 – 12.000 BP)	/
• Mesolithicum (10.000 BP – 4.000 v. Chr.)	hoog
• Neolithicum (5.250 – 2.000 v.Chr.)	hoog
Metaaltijden	laag
• Bronstijd (2.000 – 800 v. Chr.)	
• IJzertijd (800 – 57 v. Chr.)	
Romeinse tijd	hoog
• Vroeg-Romeinse tijd (57 v. Chr. – 69 n. Chr.)	
• Midden-Romeinse tijd (69 – 284 n. Chr.)	
• Laat-Romeinse tijd (284 – 406 n. Chr.)	
Middeleeuwen	hoog
• Vroege-Middeleeuwen (406 – 900 n. Chr.)	
• Volle-Middeleeuwen (900 – 1.200 n. Chr.)	
• Late-Middeleeuwen (1.200 – 1.500 n. Chr.)	
Nieuwe tijd	laag
• 16 ^{de} eeuw	
• 17 ^{de} eeuw	
• 18 ^{de} eeuw	
Nieuwste tijd	laag
• 19 ^{de} eeuw	
• 20 ^{ste} eeuw	
• 21 ^{ste} eeuw	

TABEL 1: Archeologische verwachting per periode voor het projectgebied

In tabel 1 wordt op basis van de reeds gekende informatie voor het onderzoeksgebied en zijn omgeving een verwachting voorgesteld voor een bepaalde periode. Wanneer als verwachting hoog staat aangegeven is er voor het onderzoeksgebied zelf of voor de directe omgeving (archeologische) informatie beschikbaar die aangeeft dat een hoge mate van zekerheid archeologische spoorcomplexen uit de betreffende periode binnen het projectgebied kunnen verwacht worden. Wanneer de verwachting met matig staat aangegeven, doen zich in de directe of verdere omgeving spoorcomplexen of vondsten voor die zich onder vergelijkbare condities ook binnen het onderzoeksgebied zouden kunnen voordoen of kan op basis van het bureauonderzoek besloten worden dat gunstige omstandigheden voorkomen voor menselijke aanwezigheid in een bepaalde periode. Wanneer als verwachting laag wordt aangegeven, zijn er geen gegevens uit de directe of verdere omgeving voorhanden die een voorspellende factor zouden kunnen zijn voor het onderzoeksgebied of kan op basis van het bureauonderzoek besloten worden dat er geen gunstige omstandigheden voorkomen voor het aantreffen van sites uit een bepaalde periode. Het voorkomen van archeologische spoorcomplexen kan tenzij in omschreven gevallen nooit uitgesloten worden. Wanneer een verwachting voor een bepaalde periode niet van toepassing is, wordt dit omschreven in de tabel.

Is verder aanvullend vooronderzoek noodzakelijk? Indien ja, motiveer de keuze van de te gebruiken methode.

Verder aanvullend vooronderzoek is inderdaad noodzakelijk. Het bureauonderzoek heeft de hoogstwaarschijnlijke afwezigheid van archeologische waarden niet kunnen aantonen, en heeft daarentegen het archeologisch potentieel van het projectgebied beschreven, kenmerken van het te verwachten bodemarchief geduid en dit gekaderd t.o.v. de impact van de geplande ingrepen.

De geplande bodemingrepen vertegenwoordigen een significante verstoring, deels van ongestoorde grond.

Om de concrete impact van deze ingrepen te kunnen evalueren is een gedetailleerd inzicht in de bodemopbouw en de positie van een eventueel archeologisch bodemarchief hierin noodzakelijk. Voor dit onderzoek beveelt de bureaustudie een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem aan.

Op basis van de archeologische verwachtingen voor het onderzoeksgebied, de evaluatie van de verschillende onderzoeksmethodes om deze verwachting in te vullen en de aard van het terrein dat zich in een stedelijke context bevindt en deels bebouwd is, wordt geadviseerd voor een vervolgonderzoek met ingreep in de bodem door middel van proefputten (zie DEEL 2: Programma van maatregelen).

3. Samenvatting

Het onderzoeksterrein aan de Achttiende Oogstwal 6-12 beslaat bovengronds een oppervlakte van 850 m² terwijl de bodemingreep voor een ondergronds niveau in totaal 935 m² (850 m² + 85 m² in openbaar domein) bedraagt. Het projectgebied ligt in de historische stadskern van Tongeren.

Het onderzoeksterrein heeft geen archeologisch onderzoeksverleden. Nochtans kan op basis van archeologische informatie uit naburige onderzoeken & waarnemingen en van het ontbreken van grootschalige ingrepen in het verleden aannemen dat het projectgebied een hoog potentieel bezit voor zowel prehistorische vondsten als voor bewoningssporen van de Romeinse stad, zowel de vroege niet-ommuurde stad als de 2de eeuwse ommuurde opvolger. Of het projectgebied binnenin een insula dan wel aan de straatkant ervan lag, zal niet zonder effect zijn op de aard van de sporen, maar doet in se niets af aan het belang ervan. Mogelijk bevat de ondergrond van het projectgebied ook getuigenissen van de bouw van de stadsmuur.

Of en in welke mate de bouw van de gereduceerde 4de eeuwse stadsomwalling een negatief effect heeft gehad op het gebruik van het projectgebied is onduidelijk, maar er dient zeker niet automatisch te worden uitgegaan van een opgave van deze perifere zone. Behalve bewoningssporen uit de laat-Romeinse periode moet ook rekening gehouden worden met sporen van de ontmanteling van de 2de eeuwse stadsmuur.

Hoewel het onderzoeksterrein in de vroege, volle en late middeleeuwen nabij de grote verkeersas van de stad lag, is toch duidelijk dat het dan terrein in de 'achtertuin' van percelen lag die helemaal op de Maastrichterstraat

waren georiënteerd, des te meer na de bouw van de 13de eeuwse stadsverdediging. De facto wordt het projectgebied een geïsoleerde hoek in het stadsareaal, waarschijnlijk vnl. in gebruik als moestuin/weide. Het historisch kaartmateriaal bevestigt dit gebruik van het terrein vanaf midden 18de eeuw tot in de 20ste eeuw. Pas dan wordt er aan de Achttiende Oogstwal gebouwd en wordt ook het huis aan de Elfde Novemberwal opgetrokken, en zal er door de onderkelderingen voor het eerst op 'grotere' schaal ingegrepen zijn geweest in het archeologisch bodemarchief.

De geplande bodemingrepen vertegenwoordigen een significante verstoring van het verwachte bodemarchief. Om de concrete impact van deze ingrepen te kunnen evalueren is een gedetailleerd inzicht in de bodemopbouw en de positie van een eventueel archeologisch bodemarchief hierin noodzakelijk. Voor dit onderzoek beveelt de bureaustudie dan ook een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem in de vorm van proefputten aan.

Vermits het terrein nog niet in eigendom is van de toekomstige vergunningsaanvrager is archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem voorafgaand aan de vergunningsaanvraag niet mogelijk.

